

Fontys Hogeschool Theologie levensbeschouwing Sittard

Master onderzoeksrapportage

“Met de dood luistert het nauw”

Een exploratief onderzoek naar de betekenisgeving aan muziek
bij uitvaartrituelen.

Door Sandra Stein Mossou
Studentnummer: 2052936

Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing Sittard

Afstudeerproject 2009-2010 Master onderzoeksrapportage

“Met de dood luistert het nauw”

Een exploratief onderzoek naar de betekenisgeving aan muziek
bij uitvaartrituelen.

Door Sandra Stein Mossou

Studentnummer: 2052936

Email: sandrasteinmossou@hotmail.com of sandra.mossou@student.fontys.nl

Begeleiders: Drs. P. Van Gerven en prof. dr. M. Hoondert

Voorwoord

Via diverse stageopdrachten heb ik verschillende facetten van parochies en geestelijke verzorging leren kennen.

Onderzoek doen naar uitvaartliturgie, liturgische muziek en ervaring opdoen met zelf zingen, zijn de uitdagingen die ik ben aangegaan om dit eindwerkstuk te maken.

Mijn auditieve beperking zorgt ervoor dat bijvoorbeeld de lezingen in de kerk moeilijk te verstaan zijn. Soms is de geluidsinstallatie in een kerk van lage kwaliteit en is de afstand tussen het altaar en de rest van de kerk te groot om de lezingen goed te kunnen verstaan.

Met taal is het zo dat als je één of meer woorden mist je soms het hele verhaal niet begrijpt.

Met muziek werkt het anders. Je hoeft niet elke noot te horen om de samenhang van het muziekstuk te horen, te begrijpen en er van te kunnen genieten of er betekenis aan te kunnen geven. Luisteren naar taal betekent voor mij inspanning, terwijl luisteren naar muziek meer ontspanning is.

De akoestiek in kerken is meestal zo dat muziek prachtig klinkt, maar de uitgesproken teksten moeilijker te verstaan zijn. Deze constatering maakt dat ik pleit voor een groot aandeel van muziek in de liturgie.

Een bepaald muziekstuk dat ik hoorde tijdens een uitvaart maakte veel indruk op mij: Max Bruch – Kol Nidrei, voor cello en orgel. Het bracht voor alle aanwezigen de ontspanning die nodig was tijdens de uitvaart. De pastoor verwoordde het zo: *“De muziek geeft ons de kans om even tot onszelf te komen”*.

Volgens de Franse antropoloog en socioloog Emile Durkheim is een van de functies van een ritueel, het bevorderen van de sociale samenhang. Bij uitvaartrituelen is dit vooral nodig voor de nabestaanden, zij kunnen dankzij deze samenhang afscheid nemen van de overledenen en troost vinden bij elkaar.

In een geïndividualiseerde en geseculariseerde samenleving is het op een religieuze en rituele wijze afscheid nemen, meer dan alleen maar functioneel. Het symbolische en collectieve van het uitvaartritueel heeft voor ieder persoonlijk een cognitieve, lichamelijke en emotionele uitwerking. Muziek als onderdeel van het parochiële uitvaartritueel draagt bij aan en ondersteunt het aanspreken van de symbolische handelingen.

In dit werkstuk beschrijf ik de verschillende theorieën over de betekenis van muziek voor de participanten bij de parochiële uitvaart en werk ik één voorbeeld uit in de vorm van een casus. Mijn voorliefde voor muziek is de motivatie geweest om dit werkstuk te maken.

In januari 2009 ben ik lid geworden van een kerkkoor. Het zingen van liturgische muziek is zingen met de boodschap van geloof, hoop en liefde. Elke week op dinsdagavond oefent het koor en er wordt ongeveer vijf en twintig keer per jaar gezongen tijdens de liturgie. Als nieuweling is het de eerste maanden inspannend en moeilijk om mee te zingen in de liturgie. Het repertoire van het koor bestaat uit ordners vol bladmuziek. Het duurde een hele tijd voor dat ik redelijk mee kon zingen in de liturgie.

Lid worden van het koor was het begin van mijn interesse voor muziek en christendom.

Begeleidend docent P. Van Gerven maakte mij attent op de mogelijkheid om onderzoek te doen onder supervisie van professor dr. M. Hoondert, lector van de Fontys Hogeschool.

Een bijzonder woord van dank aan prof. dr. Martin Hoondert en drs. Paul Van Gerven voor de begeleiding.

Dank aan: de koorleden, organisten, dirigenten, pastoors en de participanten van de casus die ik mocht interviewen. Met de informatie die ze me gaven kon ik dit werkstuk maken.

Samenvatting

Op de vraagstelling: *Welke betekenissen geven mensen (participanten) aan het muzikale repertoire bij kerkelijke uitvaartrituelen?* Is het antwoord geformuleerd in de vorm van een literatuuronderzoek en is een praktijkvoorbeeld uitgewerkt in een casus.

Het literatuuronderzoek beschrijft de filosofische, sociologische en theologische literatuur van waaruit naar de onderzoekspraktijk is gekeken. Het onderzoek is iteratief van opzet.

- Het *eigene* van de muzikale ervaring is de lichamelijke dimensie van muziek. Via socialisatie en scholing wordt onze beleving en ervaring ervan ontwikkeld. Muziek is kunst.

- De *filosofische* literatuur: Betekenissen worden via taal toegekend en vormen een onderdeel van de communicatie. Taal en muziek zijn een semiotiek.

Semiotiek houdt zich bezig met tekens en tekensystemen. Elk teken bestaat uit twee componenten: de betekenaar en het betekende. De twee afzonderlijke vlakken van het teken kunnen zich op velerlei wijzen tot elkaar verhouden. Door het maken van dit onderscheid is het mogelijk het vlak van de expressie en het vlak van de inhoud te bepalen en te nuanceren.

Structuralistische taalanalyse leert ons dat we elementen van een taal op alle niveaus principieel moeten beschouwen als elementen waarvan de waarde wordt bepaald door het netwerk van relaties waardoor het met andere elementen van de taal verbonden is.

De *speech act theory* is de filosofie van de alledaagse taal. Taal wordt ook gebruikt om dingen mee te doen, om dingen mee uit te voeren. Talige uitingen kunnen verschillende functies hebben. Met de *locutionaire handeling*, de handeling van iets zeggen en de uitvoering van de *illocutionaire handeling* geeft de spreker zijn woorden een bepaalde intentie of communicatieve strekking, die een *perlocutienair* doel of gevolg kunnen hebben.

- De *sociologische* literatuur beschrijft de sociale praktijk van betekenisgeving van muziek. Via socialisatie en scholing leren we muziek kennen en waarderen. Betekenissen die aan muziek worden toegekend beïnvloeden het gedrag. Muziek heeft betekenis als betekenissen zijn toegeëigend.

- De *theologische* literatuur bevat de uitwerking van rituelen en de effecten daarvan op de rouwverwerking, de inductieve en deductieve liturgie en muziek als religieuze ervaring: Muziek als onderdeel van de schepping. Muziek biedt ons een ervaring van horizontale transcendentie door de beelden en voorstellingen in onszelf worden opgeroepen. Muziek is evocatief.

Binnen het uitvaartritueel is er sprake van directe betekenisgeving omdat muziek een plaats heeft binnen de uitvaartliturgie. Muziek onder andere omstandigheden en op een andere plaats heeft een andere betekenis. Betekenissen worden individueel en collectief toegekend en toegeëigend.

In de casus worden de betekenissen beschreven die de pastoor, de dirigent en de nabestaanden aan de muziek in het parochiële uitvaartritueel toekennen:

- De pastoor benoemt de theologische, sociologische, liturgische, emotionele en esthetische dimensie van muziek.
- De dirigent benoemt de esthetische, emotionele, sociologische, liturgische, traditionele, dimensie van muziek.
- De nabestaanden benoemen de emotionele, esthetische, sociologische, traditionele, personaliserende dimensie van muziek.

Aanbevelingen:

Muziek voor de parochiële uitvaart in overleg met de nabestaanden/overledene kiezen, met als doel, de overledene niet alleen in het levensverhaal te herdenken maar ook muziek als expressiemiddel gebruiken om de overledene te herdenken. Muziek helpt op die manier bij rouwverwerking.

Het evalueren van de uitvaart is voor alle participanten waardevol. Het geeft hen de kans muziek als betekenisvol toe te eigenen.

Inhoudsopgave

	Bladzijde
Voorwoord	2
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
1 Inleiding:	5
Hoe is het onderzoek tot stand gekomen?	
1.1 Het tot stand komen van de onderzoeksvraag.	5
1.2 Uitwerking van de vraagstelling	6
1.3 Literatuuronderzoek	7
1.4 Iteratief onderzoeksontwerp.	7
1.5 Verdere verkenning	8
1.6 Keuze van de casus.	8
1.7 Samenvatting van hoofdstuk 1	9
2 Op zoek naar een basistheorie	10
2.1 Betekenis geven, inleiding	11
2.1.1 Het eigene van de muzikale ervaring	11
2.1.2 Muziek en sociale structuren	12
2.1.3 Muziek en taal.	13
2.1.4 Muziek en de religieuze betekenis.	15
2.2 Uitvaartliturgie.	17
2.2.1 De kerkelijke boodschap wordt gecommuniceerd	17
2.2.2 Paasmysterie en uitvaartliturgie	17
2.2.3 Individualisering en personalisering.	18
2.2.4 Een ritueel/uitvaartritueel.	19
2.2.5 Inductieve en deductieve liturgie.	20
2.2.6 Betekenis van het uitvaartritueel als context van de muziek	21
2.2.7 Samenvattend: Muziek, een religieuze ervaring vanuit drie perspectieven.	22
2.3 Muziekaal repertoire.	22
2.4 Participanten aan het uitvaartritueel	23
2.5 Conclusies van het literatuuronderzoek.	25
2.6 Item-lijst	26
3 De praktijk	27
3.1 Beschrijving van de situatie, hoe wordt de parochiële uitvaart gehouden?	27
3.2 Evaluatie van de casus.	32
3.3 Verbeteringen?	33
3.4 Versterk het betekenis toekennen aan muziek.	35
3.5 Vergelijking lokale traditie en de bevindingen.	36
3.6 Conclusies	39
4 Nawoord.	41
5 Literatuurlijst.	42

1 Inleiding: hoe is het onderzoek tot stand gekomen?

Binnen de Fontys hogeschool heeft prof. dr. Martin Hoondert een lectoraat. Het lectoraat houdt in, onderzoek naar *uitvaartrituelen en transformatie van religiositeit, verkenning van ritueel en muziek in een complexe context*.

Het kader van het onderzoekslectorat wordt aangegeven in een artikel met dezelfde titel geschreven door prof. Hoondert¹. Kort weergegeven houdt dit in: *“Door de individualisering van religiositeit en de ruimte die min of meer geboden wordt aan de mens in het ritueel van de uitvaartliturgie(1969) is de wijze waarop wij muziek kiezen grondig gewijzigd. Klonk vroeger bij de uitvaartliturgie de gregoriaanse requiemmis, of een toonzetting van de Latijnse requiemteksten door componisten als Perosi, Refice Witt en anderen, nu kiezen nabestaanden, mede onder invloed van de rituelen die zij meemaken in het crematorium, voor onder meer geliefde klassieke composities, popsongs en smartlappen, al dan niet van cd. Er is weinig onderzoek verricht naar de betekenisgeving aan muziek bij uitvaartrituelen vanuit theologisch en ritueel perspectief. Door dit empirisch tekort is het niet goed mogelijk te zeggen of de gekozen muziek bij uitvaartrituelen troost en perspectief biedt, bijdraagt aan het geheel van het ritueel of er als eigenstandige unit in opgenomen is, de aanwezigen verbindt met dat gene wat er op dat moment gebeurt of hen juist daarvan vervreemdt. Het inbrengen van muziek in een uitvaartritueel is een daad van betrekking die op het niveau van de tekst, de muzikale parameters en de bij de betreffende muziek behorende cultuur beoordeeld moet worden”*.

1.1 Het tot stand komen van de onderzoeksvraag.

De vraagstelling van het onderzoek is in overleg met prof. dr. M. Hoondert en drs. P. Van Gerven opgesteld.

Prof. Hoondert heeft literatuur aanbevolen om het literatuuronderzoek te kunnen starten. De onderzoeksvraag is een klein onderdeel van het lectoraat en luidt:

Welke betekenissen geven mensen (participanten) aan het muzikale repertoire bij kerkelijke uitvaartrituelen?

Het samenstellen van een theoretisch kader door middel van literatuuronderzoek, was een voorwaarde om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden en nodig om een casus te kunnen uitwerken.

In het werkstuk wordt beschreven op welke manier de participanten invloed uitoefenen op het tot stand komen van liturgische muziek bij parochiële uitvaarten. De betekenissen die de participanten (nabestaanden, pastoor, dirigent) aan muziek geven beschrijf ik aan de hand van één casus.

Participerende observatie:

Als lid van het kerkkoor zong ik bij de uitvaart die beschreven wordt in de casus. Mijn positie is een specifieke, ik nam deel aan de muzikale praktijk van de uitvaart en observeerde hoe de dirigent, het koor, de organist en de pastoor en de muziek samenstelden en uitvoerden en hoe de nabestaanden dit vonden. Alle betrokkenen waren op de hoogte van mijn positie als koorlid en studente, bezig met mijn eindwerkstuk.

Via de verkenning van de onderzoekspraktijk kreeg ik zicht op welke manier de betrokken participanten zelf aangeven hoe zij samen vorm geven, middels een taakverdeling, aan de liturgische muziek bij de uitvaart en welke betekenis muziek voor hen heeft.

¹ M. Hoondert “uitvaartrituelen en transformatie van religiositeit, verkenning van ritueel en muziek in een complexe context”. in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 24 (2008) p. 51-67

Het is een verkenning van de bestaande situatie op het vlak van de liturgische muziek tijdens de parochiële uitvaart.

1.2 Uitwerking van de vraagstelling.

Om een antwoord te kunnen formuleren op de vraagstelling is met name de communicatie tussen de personen, die de verschillende stand- en gezichtspunten vertegenwoordigen als participanten van de parochiële uitvaart bestudeerd. Met name de positie van de dirigent en de pastoor worden belicht en daarnaast die van de nabestaanden. In het kader van mijn opleiding tot pastoraal werkster, observeer en beschrijf ik het tot stand komen van liturgische muziek tijdens de parochiële uitvaart, zodat ik als toekomstig pastoraal werkster zicht en kennis heb op hoe dit functioneert in de praktijk. Dit betekent dat de aandacht gericht wordt op muziek als expressie en communicatie.

De voorganger/pastoor, de dirigent/organist/koor en de nabestaanden willen allemaal iets uitdrukken met muziek binnen de uitvaartliturgie. Hoe bewerkstelligen ze dat?

- In hoeverre kan de voorganger/pastoor binnen zijn liturgische opdracht, via muziek, uitdrukken en betekenis geven aan wat hem voor ogen staat en in hoeverre lukt dit in samenwerking met de dirigent/organist/koor en de nabestaanden?
- In hoeverre kan de dirigent, die de kerkmusicus en het koor aanstuurt, in samenwerking met de pastoor, muziek uitvoeren voor de nabestaanden en zo betekenis geven aan muziek binnen het uitvaartritueel?
- In hoeverre kunnen de nabestaanden van de overledene met het parochiële uitvaartritueel afscheid nemen en hun muzikale wensen voor de uitvaart bespreken?

Een uitvaart betekent, dat er iemand is overleden. De nabestaanden van de overledene hebben de taak om de uitvaart te regelen als de overledene dit niet al zelf voorbereid heeft. Als het de keuze van de nabestaanden en of overledene is om een kerkelijke uitvaart te organiseren, nemen ze contact op met de parochie. De voorganger (pastoor, diaken, pastoraal werker of iemand van het pastoraal team) gaat met de nabestaanden vastleggen wat de wensen zijn omtrent de uitvaart, terwijl de parochie de uitvaartliturgie klaar heeft liggen. De pastoor en musici weten uiteraard hoe uitvaarten gehouden worden.

De parochie heeft ook op het vlak van de muzikale invulling van de uitvaart een model. De nabestaanden kunnen hun muzikale wensen kenbaar maken en indien mogelijk wordt er rekening mee gehouden.

De mogelijkheden om het muzikale programma, van de parochiële uitvaart te veranderen zijn beperkt. Het koor of de organist moet net de gevraagde muziek in het repertoire hebben en de gevraagde muziek moet passen binnen de uitvaartliturgie.

De voorganger heeft de taak de invulling van de uitvaart te laten plaats vinden binnen de Rooms Katholiek liturgie. Hij heeft de boodschap van het paasmysterie te verkondigen binnen de kerkelijke uitvaarliturgie, dit betekent dat er al een vaststaand kader is, waarbinnen afscheid genomen gaat worden van de overledene. De pastoor kan zich niet, zoals bijvoorbeeld in een crematorium, helemaal richten op wat de nabestaanden wensen.

Om de uitvaart goed te laten verlopen is samenwerking tussen alle betrokken partijen nodig. Op muzikale vlak vindt die plaats tussen de pastoor, de dirigent/organist/ koor en de nabestaanden.

1.3 Literatuur onderzoek.

In gesprek met prof. dr. M. Hoondert kreeg ik informatie over muziek en christendom.

Op 15-05-09 bezocht ik in Tilburg het symposium: *“Elke muziek heeft haar hemel. Over de religieuze betekenis van muziek”*.

Na lezingen van een aantal auteurs werd het gelijknamige boek die dag gepresenteerd.

Mijn liefde voor muziek vormde samen met de kennis die ik de afgelopen 7 jaar heb opgedaan aan de opleiding Theologie Levensbeschouwing van de Fontys Hogeschool te Sittard de motivatie en basis om mij te verdiepen in muziek en christendom, een thema dat niet ingeroosterd staat bij de opleiding in Sittard.

Het bestuderen van de aangereikte literatuur was de volgende tijdrovende stap. Hoewel er de nodige literatuur beschikbaar was, bestond er geen basistheorie van waaruit de praktijk bestudeerd kon worden. Voor mij was het noodzakelijk er zelf een te formuleren. Als beginnening in het thema “muziek en christendom” was het een uitdaging om de basistheorie voor dit werkstuk samen te stellen.

1.4 Iteratief onderzoeksontwerp

Het onderzoek kwam tot stand via een *iteratief* ontwerp: Het bestuderen van de theorie hielp mij naar de praktijk te kijken. De praktijkervaringen vormden aanwijzingen om de basistheorie van dit werkstuk samen te stellen. Tevens ging ik met mensen in gesprek en vroeg om aanvullende informatie. Mijn persoonlijke situatie, op de eerste plaats als studente pastoraal werk en ten tweede als koorlid, vormden de invalshoek van waaruit ik keek naar de vraagstelling.

In de parochie zijn de structuren aanwezig waarbinnen de muziek georganiseerd en uitgevoerd wordt. Aan mij de taak om die te ontdekken, beschrijven en evalueren.

Het begin van het onderzoek was kennis maken met de onderzoekspraktijk, ik bezocht verschillende uitvaarten. Daarnaast kwam de praktische kennismaking met de uitvaartliturgie op een speciale manier tot stand: Het kerkkoor krijgt soms de vraag om een uitvaart te zingen als een van de parochieleden of familie van parochieleden overleden is. Als lid van het koor heb ik twee keer meegezongen bij een uitvaart. In de parochie is een pastoor en een kapelaan. Bij de ene uitvaart was de pastoor de voorganger en bij de andere de kapelaan.

Bij één uitvaart werd de muziekkeuze overgelaten aan het koor en dirigent; bij de andere vroegen de nabestaanden om een speciaal lied.

De eerste praktische informatie kreeg ik van mede koorleden en de dirigent.

Twee pastoors en de organisten, die ik tijdens oriëntatiefase gesproken heb, vertelden over hun werkwijze, ervaringen en kennis. Ze vormden de bouwstenen om kennis en inzicht te vormen. Nadat ik de eerste informatie gekregen had kon ik zelf vragen stellen. Zo kreeg ik stukje bij beetje inzicht in de betekenissen die de participanten aan muziek in de uitvaart gaven.

Een koorlid/bestuurslid gaf mij het beleidsplan van de Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging, waardoor ik op de hoogte raakte van het muzikale kerkelijke beleid van het bisdom. Al lezend en de koorpraktijk meemakend, constateerde ik dat de toenemende ontkerkelijkheid ook verregaande gevolgen heeft voor de koren. Het aantal leden neemt af en de gemiddelde leeftijd neemt toe en het wordt steeds moeilijker om nieuwe koorleden te vinden. Het afgelopen jaar zijn vier koorleden weggaan en is er één bij gekomen. Een koorlid van de fusieparochie waar ik een uitvaart bezocht vroeg meteen aan me of ik bij hun koor wilden komen.

Er zijn dus zorgen voor de toekomst. Lukt het om de muzikale bijdragen van de koren aan de missen en uitvaarten te handhaven?

De koren zelf voelen deze zorgen ook; zij zien ook dat het aantal koorleden af neemt.

De betrokken houding van de koorleden stimuleerde mij om goed te luisteren naar wat zij, de dirigent en de organist, te vertellen hadden. Zo heb ik mij verdiept in de mogelijke betekenissen van muziek.

1.5 Verdere verkenning.

Hoe wordt een parochiële uitvaart gehouden? Welke rol speelt muziek daarbij?

Om die vraag te kunnen beantwoorden bezocht ik verschillende uitvaarten. Naast de twee die ik als koorlid heb meegezongen, ben ik bij vier uitvaarten als kerkganger in de uitvaartmis gaan zitten.

Ik bestudeerde hoe de liturgie was opgebouwd en welke muziek er gezongen en gespeeld werd. Hoe was de houding van de kerkgangers en met name die van de nabestaanden?

Ze waren bijna bij alle uitvaarten verdrietig en de stemming was bedrukt, behalve bij één uitvaart. Dat was de uitvaart van een bekend persoon in de stad, deze man was heel oud geworden. Zijn uitvaart was in een kleine kerk, die vol was. Er heerste een rustige en lichte stemming. Bij deze uitvaart werd geen boekje met de uitvaart liturgie uitgedeeld en toch reageerden de kerkgangers en nabestaanden heel betrokken. Ze kenden de Latijnse teksten en er werd actief meegedaan, in tegenstelling tot de andere uitvaarten die ik bezocht. Daar waren de kerkgangers passief.

Na elke uitvaart heb ik met de organist, een koorlid of de dirigent gesproken om een idee te krijgen hoe het voor hen was om een uitvaart te spelen/dirigeren/zingen. Ze waren aangenaam verrast dat er iemand geïnteresseerd was in de muziekpraktijk en waren openhartig en behulpzaam maar tegelijkertijd geconcentreerd aan het werk. Ik ben met een pastoor gaan praten die in muziek gespecialiseerd is en heb dankzij zijn kennis, zicht gekregen op de verbinding tussen muziek en uitvaartliturgie.

1.6 Keuze van een casus.

De casus die ik bespreek is een uitvaart waarin ik zelf als koorlid meegezongen heb.

Juist daarom had ik een specifieke betrokkenheid, die mij in de positie van participant bij de uitvaart plaatst. Zo kreeg ik een invalshoek met een dubbele betekenis. Ik observeerde de uitvaart en zong tegelijkertijd mee; participerende observatie.

Het meezingen is het deelnemen aan de muziek van de uitvaartliturgie en was in dit specifieke geval geen belemmering om te kunnen observeren, in deze kleine kerk staat het koor in de kerk dicht bij de kerkgangers.

De inrichting van de betreffende kerk wijkt af van wat gebruikelijk is. Het koor staat meestal boven achter in de kerk en dat is hier niet zo.

De kerk behoort tot een fusie parochie in een Limburgse provinciestad. Het kerkgebouw is enkele decennia jong, terwijl de meeste andere kerken in de stad ouder en groter zijn. Er is een kerngroep van katholieken die zeer betrokken is bij deze kerk. Het zijn de kerkgangers die er elke week zijn. Andere mensen komen er nauwelijks.

Pas nadat ik de verschillende uitvaarten in andere parochies had bekeken, ben ik tot de keuze gekomen voor deze uitvaart. In de andere parochies waren de familieleden voor mij moeilijker te benaderen dan in de parochie waar in ik zelf woon.

Drie maanden na de uitvaart benaderde ik de familie om ze te interviewen. Het was nog emotioneel zwaar voor de familie om een gesprek te voeren over een specifiek thema als muziek van de uitvaart van een familielid.

De wijk waarin ik woon ken ik het beste en dat stelde mij in staat de verschillende uitvaarten met die in andere parochies te vergelijken.

De pastoor, de dirigent en de nabestaanden in deze casus heb ik geïnterviewd.

Met de informatie die zij mij gegeven hebben plus mijn eigen observaties beschrijf ik de casus.

Om de omvang van het onderzoek te beperken is gekozen voor het samenstellen van de basisliteratuur die als theoretisch kader dient om de praktijk te bestuderen. De casus is een exemplarisch voorbeeld van de praktijk.

1.7 Samenvatting hoofdstuk 1:

Via een iteratief onderzoeksontwerp is het onderzoek tot stand gekomen.

Door middel van literatuuronderzoek werd een theoretisch kader samengesteld.

Observaties van de parochiële uitvaarten. Participerende observatie bij de beschreven casus.

De participanten aan de parochiële uitvaart zijn geïnterviewd:

- de pastoor
- de dirigent
- de nabestaanden.

. Met de informatie uit de interviews en de observaties is de casus geschreven.

2 Op zoek naar een basistheorie.

Inleiding:

Hoe komt de muzikale vormgeving tot stand voor de uitvaartliturgie?

Er zijn drie niveaus waarop muzikale vormgeving tot stand komt voor de uitvaartliturgie signaleert Professor M. Hoondert²:

1. Het eerste niveau is dat van de min of meer officiële liturgisch-muzikale beleidsinstanties. Dat is aan rooms-katholieke zijde de Nationale Raad voor de Liturgie. Van grote invloed zijn de uitgeverijen die liturgische muziek voor de uitvaartliturgie op de markt brengen.
2. Ten tweede wordt het liturgisch-muzikaal beleid in sterke mate bepaald door de mogelijkheden ter plaatse:
 - a. de gegroeide muzikale traditie,
 - b. de opleiding en opvattingen van de dirigent of organist,
 - c. de muzikale bemoeienissen van de pastor,
 - d. de muzikale mogelijkheden van het kerkgebouw.

Het liturgisch beleid op dit tweede niveau berust soms op een bewuste keuze en is soms toevallig gegroeid of eenvoudigweg niet uitgewerkt of doordacht.

3. Het derde niveau waarop keuzes gemaakt worden is dat van de nabestaanden. Zij willen bepaalde gezangen horen, omdat ze passen bij de dierbare overledene, bij henzelf als nabestaanden, of bij het moment van de uitvaart zoals dat in hun ideeën of beleving gestalte moet krijgen.

De uiteindelijke muzikale vormgeving van de concrete uitvaartliturgie wordt bepaald in een samenspel van alle spelers op deze drie niveaus.

De onderzoeksvraag is: *“Welke betekenissen geven mensen (participanten) aan het muzikale repertoire bij kerkelijke uitvaartrituelen?”*.

De doelstelling is: Inzicht krijgen hoe participanten de muziek betekenis geven tijdens het uitvaartritueel.

Om aan de doelstelling te komen begin ik met het uitwerken en samenstellen van een basistheorie: het literatuuronderzoek.

Met de opgedane kennis wordt een item-lijst samen gesteld waarmee de semi gestructureerde interviews kunnen worden afgenomen. Door middel van de interviews wordt de betekenis achterhaald die mensen geven aan muziek tijdens het uitvaartritueel.

Vier kernbegrippen uit de vraagstelling worden uitgewerkt:

1. betekenis geven
2. uitvaartliturgie
3. muzikaal repertoire
4. participanten

² Martin Hoondert, “Muzikale vormgeving van de uitvaartliturgie”. Louis van Tongeren (red.) *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 P. 55-56

2.1 Betekenis geven.

Inleiding:

Hoe mensen de woorden van de Bijbel verstaan en in concrete situaties toepassen wordt mede bepaald door hun historische context. De eigen verstaansmogelijkheden en levensgeschiedenis waarin psychologische factoren een religieus verstaan kunnen bevorderen of juist belemmeren. Socialisatie en scholing bepalen mede de betekenis die mensen toekennen aan de Bijbel. Betekenis geven is iets dat mensen zelf doen.

De hermeneutiek houdt zich bezig met betekenis geven: betekenis geven aan teksten, Bijbelteksten. In een uitvaartliturgie wordt uit het evangelie gelezen. Er klinkt muziek, er worden rituele handelingen verricht, het levensverhaal van de overledene wordt verteld. Ieder aspect van de uitvaart heeft betekenis. De uitvaart is een ritueel. Hoe worden rituelen geanalyseerd?

Betekenis geven is een complex begrip dat op meerdere lagen en vanuit verschillende invalshoeken bestudeert en beschreven kan worden. *Betekenis geven* neemt in de literatuur een groot deel van de basistheorie in beslag.

Semiotiek houdt zich bezig met tekens en tekensystemen. Elk teken bestaat uit twee componenten: de betekenaar en het betekende. De twee afzonderlijke vlakken van het teken kunnen zich op velerlei wijzen tot elkaar verhouden. Door het maken van dit onderscheid is het mogelijk het vlak van de expressie en het vlak van de inhoud te bepalen en te nuanceren.

De *structuralistische taalanalyse* van De Saussure³ leert ons dat we elementen van een taal op alle niveaus principieel moeten beschouwen als elementen waarvan de waarde wordt bepaald door het netwerk van relaties waardoor het met andere elementen van de taal verbonden is.

Gerard Lukken⁴ schrijft over rituelen: *“Het eigene van het ritueel is dat het aspect van voor-gegevenheid wordt geaccentueerd. In het ritueel komen symbool, symboolhandeling en symbooltaal samen, maar zo dat de nadruk ligt op de voorgegevenheid ervan. Herhaling is wezenlijk voor alle rituelen.”*

Symbooltaal is anders dan taal van termen, wanneer woorden als symbolische expressie gebruikt worden, roepen zij een hele wereld op, ze onthullen en openbaren een diepere werkelijkheid. Ze grenzen niet af, maar ontsluiten. Symbooltaal is altijd grensverleggend.

In onze tijd is het een kunst de christelijke traditie en het moderne levensgevoel op elkaar te betrekken. Door dit te doen kunnen mensen zin geven aan hun situatie en zich laten inspireren in hun handelen. In de onderzoekspraktijk waarin is gekeken naar betekenissen die mensen geven aan het muzikale repertoire bij parochiële uitvaarten, wordt muziek onder de loep genomen. Tijdens het parochiële uitvaarritueel klinkt muziek, er wordt gespeeld op een orgel of piano en soms wordt er gezongen door een solist of koor. Tijdens het parochiële uitvaarritueel wordt het Woord van God verkondigd. Het uitvaarritueel verbeeldt het Woord van God en tegelijkertijd wordt er afscheid genomen van de overledene.

2.1.1 Het eigene van de muzikale ervaring.

Muziek kunnen *horen*, betekent dat we ons *gehoor* nodig hebben om te kunnen waarnemen. Het is dus een zintuiglijke ervaring. Muziek dringt via ons gehoor direct door in ons lichaam. Geluiden die we horen kunnen door “merg en been” gaan.

³ S.C. Dik en J.G. Kooij. *Algemene taalwetenschap*. Utrecht/Het Spectrum 1979. p.95

⁴ Gerard Lukken. *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur.*, Baarn/Gooi en Sticht 1999. p.47

In ons lichaam ervaren en voelen we muziek als zeer nabij. Het doet iets met ons en is zo een innerlijke ervaring. We hebben geleerd het gevoel dat muziek ons geeft, als prettig te ervaren. Muziek uit onze jeugd is meestal muziek die we prettig vinden om te horen. Bij muziek uit een andere cultuur moeten we eerst even wennen, als we het al mooi vinden. In die zin hebben we naar muziek leren luisteren, dat betekent *socialisatie*. We hebben de ervaring en de kennis opgedaan om aan de muziek die we in ons leven gehoord hebben waarde toe te kennen. Die hebben we geleerd van anderen. Het kunnen onze gezinsomstandigheden zijn geweest, de school of de vriendengroep waarin we opgegroeid zijn, die onze voorkeur voor muziek gevormd hebben. Via socialisatie en scholing hebben we muziek leren kennen.

Natuurlijk kunnen we muziek die opgeschreven is ook lezen. Het betekent dat we onze ogen nodig hebben om muziek te kunnen lezen. Het heeft dan te maken met onze muzikale kennis en ervaring of we de geschreven noten lezend, weten hoe muziek klinkt.

Muziek is kunst. Een kunstwerk zoals muziek dat sterk aanspreekt roept veel aandacht op. Een kunstwerk heeft aan zichzelf al genoeg en het is in die zin dus evocatief. Het vermogen van muziek om een hele wereld op te roepen, betekent dat je aan allerlei dingen kunt denken, je dingen kunt herinneren, tijdens het beluisteren van muziek. Je hoeft je er niet op te concentreren, het gaat als het ware vanzelf. Muziek levert een inhoud op die niet te scheiden is van de vorm. Die inhoud aan muziek leveren we zelf. De vorm van muziek levert de musicus. De muziek verweven wijzelf met onze ervaringen en herinneringen. Op die manier werkt de muziek voor ons associatief.

2.1.2 Muziek en sociale structuren.

Volgens prof. dr. M Hoondert⁵: *“Heeft muziek geen betekenis, betekenissen worden toegekend en dat proces van betekenistoekenning is de sociale praktijk. De manier waarop wij muziek waarnemen en beoordelen wordt voor een belangrijk deel bepaald door de sociale structuren waarin wij leven.*

De sociale structuren zijn van invloed op de praktijk van de muziek. Muziek kan begrepen worden als onderdeel van de structuren en processen van de samenleving waarin muziek gecomponeerd en uitgevoerd wordt.

Betekenis ontstaat in de interactie tussen mensen, het gaat erom wat mensen zeggen dat een muziekstuk voor hen betekent, want het is deze betekenistoekenning die hun gedrag in relatie tot het muziekstuk zal bepalen”.

Het gedrag van mensen met betrekking tot muziek blijkt tijdens de parochiële uitvaart:

- De pastoor geeft in de liturgie, met tekst, muziek en rituelen, vorm aan de uitvaart.
- De dirigent speelt met zijn koor en organist, de uitvoerende muzikale rol in de parochiële uitvaart.
- De nabestaanden begeleiden de overledene tijdens de uitvaart, ze zitten in de kerkbanken en luisteren naar de muziek en voeren soms enkele handelingen uit binnen de liturgie, lezen een tekst en nemen zo deel aan de uitvaart. Muziek is een sociale ervaring en zo praxis van betekenisgeving.

Om betekenis te kunnen geven aan muziek moeten we muzikale ervaringen verwerken; de emoties opgeroepen door de muziek die we gehoord hebben moeten we cognitief verwerken. We hebben ons verstand nodig om te kunnen komen tot betekenis geven aan muziek.

Er treedt een beweging op van ontvangen van muziek en communiceren over de betekenis die we aan gehoorde muziek geven. Wij bepalen zelf welke betekenis we muziek toekennen.

⁵ Martin Hoondert, “How God gets into Music, een sociologische en cultuurwetenschappelijke benadering van muziek”. Martin Hoondert, Anje de Heer en Jan D. van laar (red.) *Elke muziek heeft haar hemel, de religieuze betekenis van muziek*, Budel/Damon 2009 p.61-70.

Betekenis toekennen aan muziek doen we individueel en collectief:

- Individueel.
Ieder persoon heeft een eigen voorliefde voor bepaalde muziek, via socialisatie en scholing is die voorliefde tot stand gekomen.
- Collectief.
 - In het milieu waarin we opgegroeid zijn kan het normaal zijn om naar bepaalde stijl muziek te luisteren. Daarnaast kunnen de vrienden die we hebben onze voorkeur voor muziek delen, waardoor een voorliefde ontstaat voor een bepaalde muziekstijl, die verbonden is met het milieu waarin we opgegroeid zijn en/of met onze vrienden.
 - Samen met een partner kunnen we een liedje speciaal benoemen als “ons liedje” De melodie zal dan verbonden zijn met de relatie en ons levensverhaal. Luisterend naar de muziek komen er allerlei associaties in ons op, we denken aan eerdere ervaringen in ons leven die verbonden zijn met muziek die we toen hoorden.

Muziek is waarneembaar en we kunnen erdoor geraakt worden. Het vergt ook wat van onze concentratie om de muziek als geheel te horen. Bij een muziekstuk gaan we met aandacht luisteren om van de muziek te genieten. Dat betekent dat we ons gaan concentreren om de beleving beter tot ons door te laten dringen. We kunnen naar muziek luisteren als achtergrond muziek, we horen de muziek dan wel, maar doen tegelijkertijd iets anders met onze aandacht, of we kunnen volledig openstaan voor muziek en de ervaring die muziek ons biedt tot ons laten doordringen.

Muziek is een middel van expressie naar anderen toe, we spelen een muziekstuk en delen de ervaring van het ernaar luisteren. Met het geluid delen we de ervaring van muziek. Met de woorden die we spreken delen we de taal die gesproken wordt. Het gaat dan om de boodschap die verteld wordt. De gesproken of geschreven taal is middel om een boodschap over te brengen.

Muziek is een expressie op zichzelf en verwijst niet naar iets dat buiten zichzelf staat, al kan dat wel zo lijken voor ons. Wij geven zelf betekenis aan muziek. Wij zorgen ervoor, met onze gedachten en gevoelens, dat muziek naar iets verwijst wat wij al kennen en ervaren hebben *muziek verwijst in die zin naar ons persoonlijke verleden*, waar wij geleerd kunnen hebben dat muziek naar de toekomst kan verwijzen.

2.1.3 Muziek en Taal.

”De muzikale ervaring is het hart en de zin van de muzikale praktijk. Muziek beoefenen of luisteren we omwille van de muziek zelf. Als we ons met muziek bezig houden, doen we dat omdat de muziek ons boeit, vermaakt, verrast of in vervoering brengt. Muziek heeft bestaansrecht vanwege de onvergelykbare voldoening die de beleving ervan ons geeft”. aldus Constantijn Koopman⁶.

Wij genieten van muziek en om die reden bestaat muziek. Het luisteren naar muziek doet ons goed. Muziek is op veel momenten van ons leven aanwezig omdat we er plezier aan beleven. Het is een meerwaarde in ons leven. Muziek is kunst en behoort tot de expressie mogelijkheden van ons mensen.

⁶ Constantijn Koopman, “Muzikale ervaring tussen overgave en distantie”. Erik Heijerman en Albert van der Schoot (red.) . *Welke taal spreekt de muziek. Muziekfilosofische beschouwingen*. Budel/Damon 2006 p.67-78.

"Zowel muziek als taal ontstaat uit de behoefte tot communiceren. Taal gericht op analyse van de werkelijkheid, muziek gericht op signaleren van persoonlijke stemmingen. Beide maken gebruik van dezelfde menselijke mogelijkheden die biologisch gegeven zijn: de aanwezigheid van een gehoorvermogen dat in staat is subtiele onderscheiden te maken en te herkennen en de aanwezigheid van een stemapparaat dat in staat is tot de productie van subtiel onderscheidende klanken. De beide biologische gegevenheden zijn op zichzelf nog geen taal of muziek, maar leggen de basis die het ontstaan van taal c.q. muziek mogelijk maken". "De ontwikkeling van taal ontstaat door deel te nemen aan talige activiteiten. Als we kijken naar analoge situaties voor de muzikale ontwikkeling dan zien we dat samen zingen de meest voor de hand liggende activiteit is. Het opbouwen van een muzikale gemeenschap is waarschijnlijk een basale voorwaarde voor muzikale ontwikkeling". Aldus Bert van Oers⁷

Onderwijs is een belangrijke mogelijkheid om mensen te leren betekenis te geven aan muziek.

Bij musiceren is eenvoudig een onderscheid te maken tussen de uitvoerenden en de toehoorders. De rol van toehoorder wordt in ons taalgebied en in onze ervaring als een zeer perifere rol gezien, die nauwelijks nog bij musiceren hoort. We hebben dan ook geen woord voor de gezamenlijke activiteit waarin uitvoerenden en toehoorders samen betrokken zijn. De rol van toehoorder wordt daardoor tamelijk passief en is in zekere zin alleen abstract te beschrijven. In de muziekwetenschap is door Benzon⁸ voorgesteld om de gezamenlijke bezigheid van uitvoerder en toehoorder weer als een geheel te zien. Hij introduceert daarvoor de term *music-king*. Het is een Engelstalig begrip, het geeft weer dat er een eenheid is tussen de uitvoerder en toehoorder. Ze zijn beiden nodig om muziek betekenis te geven. De toehoorder en de uitvoerder geven ieder hun eigen specifieke betekenis aan muziek.

Taal en muziek hebben met elkaar gemeen dat ze vormen van menselijke expressie zijn. Expressie lijdt tot communicatie op het moment dat er toehoorders aanwezig zijn. Het luisteren naar de taal en muziek is het deel van de communicatie dat de luisteraar/ontvanger inbrengt.

In de taal spreken we over de *speech act theory*⁹ ontwikkeld door Austin en Searle. Dit is de filosofie van de alledaagse taal. Taal wordt ook gebruikt om dingen mee te doen, om dingen mee uit te voeren. Talige uitingen kunnen verschillende functies hebben. Met de *locutionaire* handeling, de handeling van het iets zeggen produceert de spreker een combinatie van woorden met een bepaalde betekenis bijv. "Hoor daar komt de muziek". Met de uitvoerende *illocutionaire handeling* geeft de spreker zijn woorden een bepaalde intentie of communicatieve strekking. De strekking van de uiting wordt vaak verduidelijkt met een vraag, wat zeg jij nou? De strekking is: "ik zei dat er muziek eraan komt". Met de *perlocutionaire handeling* bewerkstelligt de spreker door middel van het uitspreken van deze de boodschap van dat de ander bijvoorbeeld gewaarschuwd of overreden of verrast, is. Dat kan tot gevolg hebben dat de ander blij is dat hij de muziek hoort, hij is erop attent gemaakt, maar het kan ook betekenen dat

⁷ Bert van Oers, "In the mood: een onderwijspedagogische kijk op muzikale ontwikkeling". René Diekstra en Michiel Hogenes (red.) *Harmonie in gedrag, de maatschappelijke en pedagogische betekenis van muziek*, Uitgeverij Karakter 2008 p.105-124.

⁸ *Van Beethoven's Anvil: Music in Mind and Culture* door William L. Benzon. © 2001 door William Benzon. Overgenomen met toestemming van Basic Books, een lid van de Perseus Books Group. Alle rechten voorbehouden.

<http://translate.google.nl/translate?hl=nl&sl=en&u=http://www.dana.org/news/cerebrum/detail.aspx%3Fid%3D1766&ei=o5bpSobaA9DA-QbEhaHt-Cw&sa=X&oi=translate&ct=result&resnum=1&ved=0CAgQ7gEwAA&prev=/search%3Fq%3DBenzon%2Bmusic%26hl%3Dnl%26sa%3Dg>

overgenomen op 29-10-09

⁹ Hanneke Houtkoop en Tom Koole, "Taal in actie, hoe mensen communiceren met taal". Bussum/Coutinho 2000 p. 19-22.

hij aan de kant moet gaan omdat er muzikanten aankomen. Dan betekent de opmerking “Hoor daar komt de muziek” tevens een waarschuwing.

De *perlocutionaire handeling* kan het bewerkstelligen zijn van een *perlocutionair doel* of van een *perlocutionair gevolg*.

In het uitvoeren van *rituelen* geldt, net als met het luisteren naar muziek, dat alle aanwezigen het ritueel samen voltrekken.

Binnen het ritueel wordt gesproken, muziek gemaakt en worden handelingen verricht. Op die manier krijgt het ritueel vorm en inhoud. De rituele expressie is een mogelijkheid om uiting te geven aan hoop, geloof, verdriet, het verleden en de toekomst. Dat wil zeggen dat mensen hun emoties en hun gedachten op rituele wijze uitten. De mensen die deelnemen aan het ritueel werken samen ondanks de verschillende posities die zij innemen.

In die zin geven alle betrokkenen op hun eigen manier betekenis aan het ritueel. De deelnemende persoon moet het ritueel zichzelf toe-eigenen, dan pas geeft hij betekenis aan het ritueel.

De verschillende invalshoeken hebben gevolgen voor de betekenissen, die de deelnemers toekennen aan de verschillende facetten van het ritueel.

Iedere persoon heeft zijn eigen invalshoek en rol binnen het ritueel en geeft op eigen persoonlijke wijze betekenis aan het ritueel.

2.1.4 Muziek en de religieuze betekenis.

Wanneer we spreken over “religieus” dan is de vraag: wat bedoelen we daarmee?

We kunnen in het leven ervaringen hebben waarover we spreken in termen van: schoonheid, goedheid en waarheid, dit zijn de transcendentia. Die ervaringen worden over het algemeen als religieus beschouwd, ze raken aan de existentie van ons bestaan.

Muziek kan ons ervaringen van schoonheid en waarheid geven. Op christelijke wijze ingevuld betekent dit dat het ervaringen zijn die ons hoop kunnen bieden, verbonden met het paasmysterie. Op die manier kan muziek verbonden zijn met het transcendente.

Religieus betekent ook, verbinden met onze zingeving. Muziek kan onze emoties en onze ervaringen in een hernieuwd kader plaatsen. Het kan ons helpen onze emoties en ervaringen te verwerken waardoor we in staat zijn ons verbonden te voelen met het leven en de levenskracht. Muziek kan ons boven onszelf uittillen: transcenderen.

Het samen luisteren naar muziek en het samen muziek maken, werkt verbindend tussen mensen. Zo ervaren we onderdeel te zijn van het grote geheel. Op die manier kunnen we zingende ervaringen hebben.

Muziek kan dan verwijzen naar een mooiere betere wereld, een wereld uit het verleden of een wereld die nog moet komen. Mensen kunnen dat benoemen als religieuze ervaringen. Ze worden opgeroepen door muziek.

Muziek kan religieuze betekenis hebben als muziek in een religieuze context geplaatst wordt: de componist heeft de muziek geschreven met het doel het in te passen in een kerkelijke liturgische viering. Dan heeft de componist er zelf een betekenis aan proberen te geven, het kan een expressie zijn van de eigen religieuze ervaring. Het gebruik van muziek in de liturgie in de kerk als gebouw draagt er ook toe bij, dat muziek als religieus wordt betiteld.

Het kerkgebouw en de liturgie voegen de religieuze betekenis toe aan de muziek. Het is de vraag of alle toehoorders in de kerk dit ook zo ervaren. Ieder individu heeft zijn eigen kader van waaruit hij betekenis geeft aan muziek en het kan zijn dat er personen in de kerk zitten die niet alle aspecten die bijdragen aan het geven van een religieuze betekenis aan muziek ook zo ervaren. Uit het bovenstaande blijkt dat religieuze betekenis van muziek geen vaststaand gegeven is.

Heeft muziek dezelfde religieuze betekenis gespeeld in het kerkgebouw of thuis op een cd speler beluisterd?

De religieuze betekenis wordt individueel of collectief door mensen toegekend en wordt beïnvloed door de omstandigheden: de plaats waar we de muziek horen, de kennis die iemand heeft over muziek, de gemoedstoestand waarin we de muziek horen en de toepassing van de muziek. We worden collectief beïnvloed door de tijdsgeest die heerst om bepaalde muziek een religieuze waarde toe te kennen.

Tegenwoordig zijn er vele stijlen van muziek. Het is niet zo dat alle muziek, religieuze muziek is. Religieuze muziek wordt beluisterd en toegepast onder omstandigheden die we religieus noemen: muziek die klinkt in een kerkgebouw en die aan de voorwaarden voldoet die passen binnen de christelijke religieuze traditie d.w.z. muziek die de boodschap van geloof, hoop en liefde verkondigt, noemen we religieuze muziek.

Het bisdom en de plaatselijke kerkelijke traditie schrijven voor dat muziek niet via een cd te horen mag zijn in de liturgie. De waarde die toegekend wordt aan muziek van een cd is een andere waarde dan muziek die in de kerk wordt uitgevoerd door musici. De “live” muziek krijgt binnen de lokale traditie de betekenis als passend binnen de religieuze traditie. De cd krijgt die waarde niet.

Het kan voor de nabestaanden wel zo zijn dat als ze de muziek van de uitvaart thuis opnieuw op cd horen, alle herinneringen aan de uitvaart weer boven komen. Dan krijgt de muziek van de cd op dat moment wel een speciale waarde toegekend: een persoonlijke herinnering aan de uitvaart met de religieuze betekenis die het geheel had voor de nabestaande.

Mathijs Ploeger¹⁰ schrijft: *“In hoeverre kan de werkelijkheid inclusief muziek als religieuze werkelijkheid geduid worden?”*.

Met deze vraag zijn we beland bij het klassieke theologische vraagstuk van “natuur” en “openbaring” (of *algemene* openbaring en *bijzondere* openbaring) In hoeverre bemiddelt de schepping betrouwbare kennis omtrent de Schepper?

Er zijn een aantal elementen, die opgemerkt kunnen worden:

1. Premoderne theologie gaat ervan uit dat de Schepper kenbaar is in en door zijn schepping.
2. Moderne theologie vanaf de Verlichting accepteert de natuurwetenschappelijke twijfel aan een objectieve kenbaarheid van God via de schepping. Zij compenseert dat objectieve verlies echter dikwijls door Gods kenbaarheid te verleggen naar de subjectieve beleving van de mens als aangeboren religieus wezen.
3. Karl Barth (1886-1968) staat voor het opgeven van alle pogingen Gods bestaan te bewijzen uit andere bronnen dan die, welke Hij zelf voor zijn openbaring gebruikt: de Schrift, de Geest en in het bijzonder het vleesgeworden Woord, Jezus Christus.”
“Gott, der ganz Andere” een radicaal negatieve theologie als reactie op de wereldoorlogen

Een muzikale ervaring kan op zichzelf zorgen voor een religieuze ervaring, die komt tot stand door het luisteren naar en meebewegen met de muziek. Dit leidt tot een ervaring van eenheid, een totaalervaring die we als religieus kunnen duiden. Een ervaring van overgave, verwondering, ontzag en eerbied, zaken die kenmerkend zijn voor een existentiële ervaring.

Muziek als zingevende en existentiële ervaring: “De bestaanswerkelijkheid is ruimer dan wij kunnen waarnemen met onze zintuigen en met ons verstand kunnen bevatten. Als mens zijn

¹⁰ Mattijs Ploeger, “Op zoek naar een christelijke theologie van de muziek”. Martin Hoondert, Anje de Heer en Jan D. van laar (red.) *Elke muziek heeft haar hemel, de religieuze betekenis van muziek*, Budel/ Damon 2009 p.79-104.

we ons bewust van die begrensdheid. We zijn in staat om existentiële vragen te stellen”. Aldus Hetty Zock¹¹

We kunnen ook ervaringen hebben van “horizontale transcendentie”, dat zijn ervaringen binnen onze werkelijkheid. Muziek kan zo’n ervaring oproepen. Het kan raken aan onze existentiële dimensie binnen deze werkelijkheid. Muziek roept via beelden en voorstellingen in onszelf een ervaring van transcendentie op, omdat wijzelf die transcendente werkelijkheid zo zien en ervaren.

2.2 Uitvaartliturgie.

Uitvaartliturgie is het tweede begrip uit de vraagstelling dat nader bestudeerd en beschreven wordt.

Er zijn een aantal aspecten van de uitvaartliturgie die beschreven worden:

- De kerkelijke boodschap wordt gecommuniceerd
- Paasmysterie en uitvaartliturgie
- De uitwerking van rituelen
- Inductieve en deductieve liturgie

2.2.1 De kerkelijke boodschap wordt gecommuniceerd.

Het is tijdens een parochiële uitvaart denkbaar, dat een deel van de liturgie en de muziek in de liturgie de nabestaanden ontgaat, omdat zij overmand door verdriet geen aandacht schenken aan dat wat er tijdens het parochiële uitvaartritueel gebeurt of omdat zij onbekend zijn met de katholieke traditie en dus niet weten wat er op een bepaald moment in de liturgie aan bod komt en wat daarmee bedoeld wordt.

Het toekennen van betekenis aan muziek vergt dus ook kennis en inzicht in wat er op het moment van handeling met de muziek in de liturgie uitgedrukt wordt. Alleen expressie van rituelen en muziek is niet voldoende, de ontvanger moet kennis hebben van de specifieke waarden die tijdens het ritueel gecommuniceerd worden en bereid zijn het gehele ritueel zich toe te eigenen, dan pas heeft hij volledig deel aan de hele christelijke boodschap, dan spreken we van participatie.

Het geven van betekenis aan de muziek tijdens de parochiële uitvaart, wordt mede gevormd door de betekenissen die in de kerkelijke traditie hun waarde hebben gekregen:

- Het verrijzenis verhaal van Christus wordt in de liturgie in rituelen, in taal en muziek zichtbaar en hoorbaar gemaakt.
- Een dode wordt begraven. Het leven van deze persoonlijke overledene wordt verbonden met het verrijzenis verhaal van Christus. Beide verhalen worden tijdens de uitvaartliturgie verteld. Worden beide verhalen ook muzikaal uitgedrukt?

2.2.2 Paasmysterie en uitvaartliturgie.

Uitvaartondernemers proberen met het inspelen op gevoelens en emoties van mensen klanten te trekken. Ze zeggen over zichzelf dat ze empathie en mensenkennis hebben en ze benoemen hun handelen servicegericht waarbij de wensen van de klant centraal staan.

De vraag naar een parochiële uitvaart is een vraag naar een *liturgische uitvaart*.

¹¹ Hetty Zock, “Niet van deze wereld?” Geestelijke verzorging en zingeving vanuit godsdienstpsychologisch perspectief. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar. Aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen (2007) (KSGV Tilburg)

De parochie heeft de vorm van de uitvaartliturgie klaar liggen die wordt aangeboden aan de nabestaanden en zij kunnen hun wensen kenbaar maken, die waar mogelijk inpast worden. De wens van de nabestaande en overledene is niet alleen het centrale punt waar de liturgie om draait, het gaat tevens om het Woord van God en de boodschap van Jezus Christus, die Hij ons nagelaten heeft in Zijn Verrijzenis: het Paasmysterie.

De R.K. Kerk verkondigt het geloof in de verrijzenis in elke liturgische viering, ook in de uitvaartliturgie. De overledene en nabestaanden worden in dit verhaal meegenomen.

Het centrale thema binnen de liturgie is het Paasmysterie: Jezus Christus is gestorven en ver-
rezen. Het verhaal van het paasmysterie is typerend voor de christelijke liturgie en bepaalt in
diepste wezen haar identiteit. Het paasmysterie karakteriseert het christelijke ritueel in het al-
gemeen en ieder christelijke ritueel in het bijzonder. In het paasmysterie krijgt God een naam
en licht zijn gelaat op als de volkomen andere. Wat onthuld wordt, wordt tegelijkertijd weer
verhuld. Wat present gesteld wordt is tegelijkertijd ook afwezig. Het symbool is een beperkte
manier om in deze tijd en op deze plaats God aanwezig te stellen. Tevens is het de mogelijk-
heid om de boodschap van hoop, geloof en liefde uit te drukken tijdens de uitvaartliturgie. Wij
hopen dat we na onze dood in goede handen zijn bij God en dankzij de verrijzenis van Jezus
Christus kennen wij deze boodschap.

Het afscheid kan in een kerkelijke viering ook in een woord en gebedsdienst plaatsvinden als
er geen priester beschikbaar is om de eucharistieviering voor te gaan.

2.2.3 Individualisering en personalisering.

Individualisering is het proces waarbij mensen losraken en zich losmaken van de traditionele
verbanden zoals familie, de plaatselijke gemeenschap en kerk en in toenemende mate zelf
willen en of moeten bepalen hoe zij hun leven vorm geven.

Waar vroeger één liturgische viering voor alle uitvaarten voldeed, wordt nu meer persoonlijke
aandacht voor de overledene gevraagd. Het is tegenwoordig zo, dat mensen tijdens de uitvaart
het levensverhaal van de overledene willen horen in de uitvaartdienst.

De parochies hebben meer werk aan het persoonlijk maken van een uitvaart. Om uitgebreid
over de overledene te kunnen praten, dient de voorganger zich te verdiepen in het leven van
de overledene en diens familie.

Nieuw in deze tijd is het accent op emotionaliteit. Men hecht eraan dat het ritueel ons raakt in
het hart. In die zin krijgt muziek een steeds belangrijkere plaats in het ritueel, omdat de mu-
ziek juist het hart/gevoel raakt. Muziek die de voorkeur heeft van de overleden/nabestaanden
is emotioneel geladen voor de familie, omdat die verwijst naar het voorbije leven van de over-
ledene. Waar de persoonlijke muziekkeuze het accent legt op de emotie, wordt bij de muziek-
keuze die bepaald is door de kerkelijke traditie het accent op het brengen van vrede gelegd.

Paus Benedictus XVI¹² wijst in zijn encycliek *Caritas in Veritate* erop dat “zonder de waar-
heid glijdt de liefde af in sentimentaliteit. Ze wordt een leeg omhulsel dat men naar geloven
kan invullen”. Dit is ook van toepassing op de muziek. Als muziek vervalt tot enkel emotie,
dreigt de emotie van dat ene moment van de uitvaart de waarheid te worden. De liturgische
muziek verkondigt de boodschap van het paasmysterie en wil voorkomen dat mensen weg-
zinken in enkel de emotie van verdriet.

De keuze voor een kerkelijk ritueel is de keuze voor traditie, herhaling, formaliteit. Maar ook
in de christelijke rituelen wordt meer aandacht voor het individu gevraagd en geven: Het le-
vensverhaal van de overledene wordt uitgebreid verteld. Er worden symboolhandelingen ver-

¹² Paus Benedictus XVI. *Encycliek Caritas in veritate*. rkkerk kerkelijke documentatie jaargang 37 nummer 6
Utrecht (2009) p.5

richt die betrekking hebben op de overledene en de nabestaanden geven aan welke muziek ze graag willen horen. Dit is een *kenmerk van de secularisatie*.

Het uitvaartritueel wordt tegenwoordig niet alleen meer op hiërarchische wijze bepaald door professionals, ook leken stellen zich actief op in de uitvaartliturgie. Dit is een uiting van de *individualisering* van de samenleving, waarin keuzes gemaakt moeten worden. Mensen moeten zich bij voorbeeld uitspreken over de muziek die ze willen horen tijdens de uitvaart. Waar vroeger de parochiepastoor alleen de regie over de uitvaart had, gaat hij nu in gesprek met de nabestaanden en wordt hen gevraagd of ze bepaalde wensen hebben. Het is zeker niet altijd het geval dat de nabestaanden ook nagedacht hebben over de muziek, soms zijn ze tevreden met wat de kerk ze aanbiedt. Het is niet eenvoudig om in alle facetten van de uitvaart keuzes te moeten maken, omdat die gelegenheid er nu eenmaal is. Mensen vinden het prettig en hebben het nodig om geholpen te worden tijdens de voorbereiding van de uitvaart door professionals, omdat ze emotioneel geraakt zijn door het verlies van hun nabestaande maken ze minder rationeel keuzes in de voorbereiding van de uitvaart.

Na de tweede wereldoorlog is er een nieuw religieus paradigma ontstaan. Gerard Lukken beschrijft dit als volgt:¹³

“God wordt niet meer alleen benaderd in termen van absolute transcendentie, maar ook in die van immanentie. Men dient niet uit te gaan van de transcendentie van God om van daaruit zijn immanentie in het menselijk bestaan te verhelderen, maar omgekeerd: vanuit zijn immanentie in het menselijk bestaan kan men komen tot zijn transcendentie.

Er is sprake van een wederzijdse doordringing, waarbij God de grenzen van de innerlijkheid overschrijdt en de grondslag daarvan is. In die context gaat het bij de schepping ook om een blijvend gebeuren waarin de mens betrokken is en is de Voorzienigheid een doorlopende deelname van een mede-lijdende God, ook in de toekomst”.

Het nieuwe paradigma zegt ons: Als mens hebben we een verantwoordelijkheid naar elkaar toe. Wat kunnen we voor elkaar betekenen en hoe kunnen we elkaar helpen?

De vraag naar de betekenisgeving van muziek past in het nieuwe paradigma.

Het moment van afscheid nemen van de overledene kan een pijnlijke ervaring zijn voor de nabestaanden. Kan muziek als onderdeel van het uitvaartritueel het lijden verzachten of een verwijzing zijn naar geloof en hoop?

2.2.4 Een ritueel/uitvaartritueel.

Religieuze vragen komen bij uitstek aan de orde bij het mysterie van leven en dood.

In confrontatie met de dood bestaat de behoefte vorm te geven aan ons besef van religiositeit. De dood van een geliefde is een schrijnende ervaring en de uitvaart kan een begin zijn om er zin aan te geven.

Dat kan op verschillende manieren gebeuren: het kan een vorm van dankbaarheid aannemen, maar ook van een smeekbede of een aanklacht. Dat hangt af van de omstandigheden waaronder iemand is overleden: Heeft iemand een lang en vervuld leven gehad of was de dood een verrassing in het midden of aan het begin van het leven?

Het verlies van een geliefde of bekende persoon roept bij ieder die met deze persoon te maken heeft gehad reacties op die beschreven kunnen worden als rouwproces. Rouwen gebeurt bij elk groot verlies. Rouwen betekent verwerken van velerlei emoties en werken aan een bruikbaar beeld van het leven zonder de overledene. Mensen in rouw moeten hun leven reorgani-

¹³ Gerard Lukken, “Het hedendaagse rituele landschap”. Louis van Tongeren (red.), *Vaarwel, verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 p.37-38.

seren. De uitvaart is het begin van de het rouwproces. Rouwen is hard werken, het verwerken van het verlies gaat niet vanzelf.

De uitvaartliturgie is een ritueel. Wat zijn de uitwerkingen van rituelen?

Gerard Lukken¹⁴ geeft een aantal effecten van rituelen in rouwverwerking:

1. Rituelen kunnen een ontlastende en kanaliserende werking hebben. Het ritueel reikt een manier aan om uit te drukken wat niet uitgedrukt kan worden, op die manier helpt het ritueel emoties te verwerken: het ritueel reikt een tevens een zingevingskader aan.
2. Rituelen leggen een verbinding met het verleden. Hoe schokkend de ervaring ook is het ritueel geeft aan dat er vóór ons mensen zijn geweest met soortgelijke ervaringen.
3. Rituelen hebben een bezwerende werking. De angst voor het ongrijpbare wordt door middel van het ritueel beheersbaar gehouden.
4. Rituelen hebben een expressieve werking, het helpt ons uit te drukken wat wij ervaren. De uitdrukking heeft een algemeen menselijke kant, maar ook een persoonlijke, individueel verschillende. Bij expressie speelt creativiteit een rol.
5. Rituelen helpen ons de werkelijkheid verdicht te zien. Het ritueel voegt vele ervaringselementen samen zoals bij de dood: angst, verdriet, wanhoop, schuld, boosheid, opluchting, genoegdoening. Het ritueel geeft nadruk en zet dingen uit de werkelijkheid apart. Dat geeft een zekere vervreemding, het laat ervaren dat er een andere werkelijkheid kan zijn, doordat deze werkelijkheid tegelijkertijd benadrukt wordt en gerelativeerd.
6. Rituelen hebben een sociale werking. Rituelen worden meestal samen met anderen uitgevoerd, is dat niet zo, dan verwijzen ze naar anderen. Gemeenschappen worden gekenmerkt door hun rituelen. In het meedoen met een ritueel sluit een mens zich uitdrukkelijk aan bij de gemeenschap die het ritueel uitvoert.
7. Rituelen hebben een transformerende werking. Het ritueel maakt het mogelijk in een andere werkelijkheid te treden, het bevestigt ook de oude werkelijkheid. Het maakt het mogelijk eerdere tegenstellingen op te heffen en helpt zo de balans weer te vinden.

Door een passend ritueel kan een mens verder in situaties waar dat eerst ondoenlijk leek. Het ritueel neemt echter niet de moeite of de pijn weg, het kan wel helpen die uit te drukken en zo te verwerken. Muziek als onderdeel van het ritueel helpt bij de rouwverwerking. De kracht van het ritueel is de betekenis die het ritueel voor de nabestaanden kan hebben.

Het ritueel is een praxis van betekenisgeving.

2.2.5 Inductieve liturgie en deductieve liturgie.

In de Gregoriaanse uitvaartmis wordt een eeuwenoud ritueel ook muziekaal uitgevoerd. Lukken noemt dat *deductief*. Het is een liturgie die voltrokken wordt voor iedereen. Het is een ritueel voor alle mensen hetzelfde. Het algemene ritueel wordt toegepast in iedere particuliere uitvaart.

¹⁴ Gerard Lukken, *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijk ritueel in onze cultuur*, Baarn/Gooi en Sticht 1999 p 59-69, 86-88

De *inductieve* liturgie betekent: Er wordt niet uitgegaan van het algemene maar van het unieke persoonlijke. In de liturgie wordt ingegaan op deze ene speciale overledene. Er is aandacht voor de unieke persoon.

Uitvaartliturgie geeft enerzijds een beeld weer waarin uitgedrukt wordt dat we allemaal dood gaan en anderzijds, dat nu deze ene persoon overleden is. De dynamiek in de uitvaartliturgie ontstaat doordat *deductieve en inductieve elementen* elkaar afwisselen.

Gerard Lukken¹⁵ maakt een onderverdeling in soorten liturgie: *deductieve en inductieve*.

- Deductieve liturgie is liturgie met een voorgegeven ritueel dat voor iedereen gebruikt kan worden, ondanks de veranderende wereld en wisselende persoonlijke levensgeschiedenissen en het verschillende levenseinde van afzonderlijke mensen. Het algemene wordt toegepast op het particuliere. Het is een liturgie die past in een kosmisch wereldbeeld. Tijdens het ritueel wordt een scheiding uitgedrukt tussen profaan en sacraal. De transcendentie wordt uitgedrukt in een neerdalende lijn, een transcendentie van boven naar beneden.
- Tegenover de deductieve liturgie staat de inductieve liturgie. Inductieve liturgie gaat omgekeerd te werk; zij begint in het bijzondere en gaat van het bijzondere naar het algemene. Inductieve liturgie begint waar mensen staan, deze mensen worden geconfronteerd met deze dode. De nabestaanden en de dode hebben hun eigen geschiedenis. De pastorale hulp sluit daarbij aan. In het pastorale gesprek gaat de pastor niet tegenover maar naast de nabestaande staan. Ook bij inductieve liturgie is het herhalingsmoment van wezenlijk belang. Men kan de officiële orde van dienst aanhouden, maar de herhaling binnen het ritueel is minder letterlijk, in de inductieve liturgie wordt geprobeerd op creatieve manier aan te sluiten bij onze sociaal culturele situatie en bij de unieke persoonlijke levensgeschiedenis.

2.2.6 Betekenis van het uitvaartritueel als context van de muziek?

Het uitvaartritueel is een samenhangend geheel van riten en symbolen samen met muziek, mensen kennen het betekenis toe. In dat geheel van riten en symbolen heeft muziek een eigen plaats.

In het onderzoek naar de betekenissen die mensen toekennen aan het muzikale repertoire van het parochiële uitvaartritueel wordt muziek als losse component van het parochiële uitvaartritueel onder de loep genomen.

Is het mogelijk om één component van de liturgie, namelijk de muziek, apart te bekijken?

Er is sprake van directe betekenisgeving omdat muziek een plaats heeft in de uitvaartliturgie. Als dezelfde muziek te horen is onder andere omstandigheden dan krijgt dat een andere betekenis. Liederen maken een wezenlijk onderdeel van de dienst uit. De kracht van het Woord is op dat moment verbonden met de muziek. Liederen verkondigen het verhaal van de Bijbel, van Gods volk onderweg. In een lied is de inhoud, het verhaal dat verteld wordt, met muziek verbonden, die binding is zo sterk dat het niet mogelijk is om het te scheiden zonder de betekenis te veranderen. Je kunt niet zeggen: “We halen het Woord uit de muziek”.

Instrumentale muziek heeft een heel andere zeggingskracht dan het lied waarin instrumentale muziek en woord samen uitgevoerd worden.

Het kan ook zijn dat muziek een betekenis heeft die buiten het uitvaartritueel ligt. De ingevoerde muziek krijgt binnen de uitvaartliturgie een nieuwe betekenis juist omdat de muziek een onderdeel is geworden van het uitvaartliturgie.

¹⁵ Gerard Lukken. (1999) 216-217 a.w.

Mirella Klomp¹⁶ schrijft: “*Het laten klinken van een wereldlijk lied in liturgische context plaatst tekst en toon van de muziek in een geheel waarin kerkgangers coram Deo staan: voor Gods aangezicht. De muziek wordt onderdeel van gloria Dei en krijgt als zodanig een andere lading en nieuwe betekenissen*”.

2.2.7 Samenvattend: Muziek, een religieuze ervaring vanuit drie perspectieven.

We kunnen dus over drie verschillende perspectieven spreken in relatie tot de religieuze ervaring van muziek:

1. Muziek als onderdeel van de schepping is een religieus gegeven.
2. Muziek kan mensen een religieuze ervaring geven omdat het mensen een gevoel van verbondenheid, eenheid en schoonheid biedt. Mensen benoemen die ervaring als religieus.
3. Muziek biedt ons een ervaring van horizontale transcendentie: Muziek roept via beelden en voorstellingen in onszelf een ervaring van transcendentie op.

Muziek heeft een lichamelijk dimensie. Via socialisatie en scholing leren we muziek kennen. De secularisatie maakt dat we andere religieuze ervaringen opdoen, we komen minder in de kerk. Dit heeft tot gevolg dat we minder leren en ervaren om de rooms katholieke liturgische muziek als religieus te beschouwen. Muziek helpt bij de rouwverwerking als we muziek als onderdeel van het parochiële uitvaartritueel betekenisvol toe-eigenen.

2.3 Muzikaal repertoire.

Muzikaal repertoire is de derde term die onderdeel uitmaken van de vraagstelling en die hier uitgewerkt worden:

Wat wordt er gezongen en gespeeld tijdens de parochiële uitvaart?

Met deze vraag inventariseert *Martin Hoondert*¹⁷ muziek.

Die vraag wordt beantwoord met het noteren van wat er door het koor in de uitvaarliturgie is gezongen. De meeste koren hebben speciaal voor uitvaarten een map waaruit een keuze voor die specifieke uitvaart gemaakt kan worden. Dat betekent dat de keuze voor de uitvaart bepaald wordt door het al ingestudeerde repertoire.

Wordt de muziek die gezongen wordt alleen gezongen door het koor of is er een actieve rol voor de kerkgangers in de vorm van samenzang tijdens de uitvaart?

In de regel wordt er als er een koor is, alleen door het koor gezongen en zijn de kerkgangers niet actief betrokken bij de gezangen.

Is er instrumentale muziek?

Instrumentale stukken worden gespeeld bijvoorbeeld tijdens de intocht of tijden het uitdelen van de communie of bidprentjes.

¹⁶ Mirella Klomp, De sound van de uitvaartdienst over zinvol gebruik van zogenaamde “wereldlijke” muziek in de uitvaarliturgie. “*Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*” Kampen/ Gooi en Sticht 2007 p. 81.

¹⁷ Martin J.M. Hoondert, *Om de parochie, riuteel-muzikale bewegingen in de marge van de parochie*, Heeswijk/ Abdij van Berne 2006 p. 135

Is er sprake van een bepaalde stijl van muziek tijdens de uitvaart?

In de regel wordt tijdens de uitvaarliturgie de Gregoriaanse requiemmis gezongen.

De Gregorius vereniging en het bisdom geven aan dat zij de voorkeur geven aan deze muziek tijdens de uitvaart.

Op welke manier wordt de muziek gespeeld of gezongen?

De muziek wordt op verschillende manieren uitgevoerd, het koor zingt met of zonder begeleiding van het orgel. Traditioneel hoort een herenkoor de Gregoriaanse requiem mis uit te voeren, er zijn kerken waar dat zo gebeurt, er zijn ook dameskoren en gemengde koren die de Gregoriaanse requiem mis met orgel begeleiding zingen.

Volgens Martin Hoondert¹⁸: *“Weten we weinig over de wijze waarop kerkgangers-nabestaanden muziek recipiëren. Dit kan voor verrassingen zorgen. Een gezang dat door een beleidsinstantie of pastoor wordt aangedragen omwille van zijn tekstuele inhoud, kan door kerkgangers-nabestaanden om heel andere redenen gekozen worden. Zo zal de gregoriaanse requiemmis waarschijnlijk niet omwille van het hierin verkondigde verrijzenisgeloof gekozen worden, maar vooral omwille van zijn vertrouwde, muzikale klank. Er is hier sprake van een complex samenspel van benoeming en toe-eigening: aangereikte gezangen kunnen op soms verrassende wijze worden toegeëigend en betekenis krijgen op een manier die niet was voorzien”*.

Het muziekaal repertoire wordt in de provinciestad in het bisdom Roermond waar het onderzoek plaatsvindt, vooral bepaald door het beleid van het bisdom en door de lokale tradities.

De Nederlandse Gregoriusvereniging, organisatie voor de katholieke kerkmuziek, heeft het beleidsplan 2010-2015 van het diocesaan bestuur van de het bisdom Roermond geschreven.

Op de omslag van de uitgave staat: *“De muzikale traditie van de universele kerk heeft een schat geschapen van onvergelykelijke waarde die de andere kunstscheppingen te boven gaat, met name doordat de gewijde melodieën aan de woorden gebonden zijn en zo een noodzakelijke of integrerend bestanddeel van de plechtige eredienst vormen”*. Sacrosanctum Consilium, 112, 4 december 1963.

In de beleidsnota voor de komende jaren wordt het belang van de Gregoriaanse muziek als liturgische muziek opnieuw onderstreept. Er wordt tegelijkertijd aangegeven dat er grote zorgen zijn over het voortbestaan van die traditie. Men maakt zich zorgen over het feit dat de afname van het aantal katholieken leidt tot een kleinere kerk, waarin de Gregoriaanse liturgische muziek minder kan worden uitgevoerd, omdat er steeds minder parochies en dus steeds minder koren met voldoende koorleden zijn, die dit kunnen uitvoeren. Er wordt opgeroepen tot samenwerking tussen koren en de parochies om de liturgische muzikale traditie in stand te kunnen houden.

2.4 Participanten aan het uitvaartritueel.

Participanten is de vierde term die onderdeel uitmaakt van de vraagstelling en die verder uitgewerkt wordt:

Het uitvoeren van een ritueel zorgt voor structuur en betekenis en dat is met name van belang wanneer mensen zich in een crisissituatie bevinden. Als iemand overlijdt, worden de *nabestaanden* gedwongen te handelen om afscheid te nemen van de overledene en kunnen dit extra

¹⁸ Martin Hoondert, “Muzikale vormgeving van de uitvaarliturgie”. Louis van Tongeren (red.) *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 P. 55-74

betekenis geven door dit op rituele wijze te doen tijdens de uitvaart. In de handeling ligt een betekenis die het rationele overstijgt en zingevend kan werken. De overledene wordt in de regel vooral in taal herdacht, de familie en de pastoor vertellen het levensverhaal van de overledene. De nabestaanden kunnen het muzikale repertoire beïnvloeden. Hun persoonlijke muziekkeuze kan worden uitgevoerd tijdens de uitvaart als ze dit vragen aan de pastoor of dirigent.

Het repertoire tijdens parochiële uitvaart wordt beïnvloed door *de pastoor* die de rituele handelingen verricht. Zijn muziekkeuze is een professionele, erop gericht muziek binnen de liturgie te laten passen.

De pastoor leidt de mensen door het ritueel heen. Samen voltrekken alle aanwezigen het ritueel.

De *dirigent* zorgt ervoor dat op het juiste moment de passende en gevraagde muziek gespeeld wordt. Hij beïnvloedt het ritueel met muziek tijdens de uitvaart op professionele wijze.

Het muzikale repertoire wordt door de verschillende betrokken participanten tijdens het kerkelijk uitvaartritueel beïnvloed:

1. de pastoor
2. de dirigent
3. de nabestaanden

De *nabestaanden* hebben sterk behoefte aan een kerkelijke uitvaart volgens Thomas Quartier¹⁹: *“Nabestaanden vragen zich wel af welke traditionele elementen van de uitvaart eigenlijk nog bij hen passen en welke persoonlijke elementen ze in de rite willen opnemen. De vraag doemt dan op hoe een kerkelijke uitvaart betekenisvol kan zijn in de situatie van de nabestaanden terwijl er tevens recht gedaan wordt aan de liturgische traditie. Mensen vinden het fijn om hun eigen keuze te kunnen maken en op het vlak van de uitvaarten is dit ook mogelijk. Het kan mensen tijdens de uitvaart helpen als de lievelingsmuziek van de overledene te horen is. Men voelt ook de behoefte aan uitdrukkingsvormen die het alledaagse overstijgen en die mogelijk verwijzen naar een hogere werkelijkheid of naar een religieus betekenisstelsel zoals dat in de kerken te vinden is”*.

De levensvragen die gesteld worden als iemand overlijdt, vragen om antwoord en om handelingen. De overledene moet begraven worden en de dood is van alle tijden net als begraven. Het schept soms duidelijkheid en structuur als een uitvaart op traditionele kerkelijk religieuze wijze gehouden wordt. De pastoor die de uitvaart met de nabestaanden voorbereidt wordt geconfronteerd met de levensvragen die zij hebben. Hij heeft als antwoord de religieuze traditie met de bijbehorende muziekkeuze te bieden in zijn parochie.

De verschillende participanten:

- *De pastoor.*
De voorganger heeft de opdracht van de nabestaanden/overledene een parochiële uitvaart te houden. Het is zijn taak te zorgen, dat het muzikale repertoire past binnen de uitvaartliturgie en tegemoetkomt aan de wensen van de nabestaanden. De pastoor bepaalt de vorm en inhoud van de uitvaartliturgie in samenwerking en wisselwerking met de nabestaanden; de dirigent en de uitvoerende musici.
- *De dirigent.*
De dirigent heeft als taak, muziek aan te dragen en uit te voeren die past in de uitvaartliturgie. Binnen de parochie is de structuur aanwezig waarin dirigent, koor en organist

¹⁹ Thomas Quartier, “Een kerkelijke uitvaart met betekenis? Symbolische uitvaart als handelingsmodel”. Louis van Tongeren (red.) *“Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen”*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 p. 113-122.

samenwerken met de pastoor om de liturgische muziek uit te voeren. De dirigent is de centrale figuur binnen het koor. Hij is verantwoordelijk voor het niveau en moet de kwaliteit van de muziek bevorderen. De dirigent moet zorgen voor de liturgisch verantwoorde muziek.

Het kerkelijk zangkoor is een kerkrechtelijke werkgroep en ten dienste van de parochie. Het valt als zodanig onder de juridische en financiële verantwoordelijkheid van het parochiebestuur. De pastoor is voorzitter van het parochiebestuur.

- *Nabestaanden.*

De nabestaanden nemen afscheid van de overledene met een parochiële uitvaart.

Zij zijn het, die komen met de vraag of er een parochiële uitvaart gehouden kan worden. De nabestaanden hebben een directe noodzaak een uitvaartritueel te houden. Zij willen afscheid nemen van de overledene en zijn de spil van de uitvaart. Vanuit een kerkelijke betrokkenheid van de overledene en of nabestaanden wordt er gekozen voor een parochiële uitvaart.

De nabestaanden hebben de hulp van professionals nodig om hen bij te staan in het proces van afscheid nemen van de overledene. Tijdens de uitvaartliturgie wordt afscheid genomen en de overledene herdacht.

De nabestaanden kunnen zich gevoelsmatig ondersteund voelen door de muziek in het uitvaartritueel en kunnen met specifieke vragen komen omtrent bepaalde muziek tijdens de uitvaart. De vraag naar een persoonlijke muziekkeuze moet passen binnen de uitvaartliturgie. Meestal zijn nabestaanden wel op de hoogte van kerkelijke of traditionele normen, soms moet gezocht worden naar andere wegen om de gevraagde muziek uit te voeren. Dat betekent soms dat een persoonlijke muziekkeuze uitgevoerd wordt voor of na de liturgie.

2.5 Conclusies van het literatuuronderzoek:

Taal en muziek zijn vormen van expressie die beide een aandeel hebben aan de vorm en inhoud van de uitvaartliturgie en die door de participanten aan de parochiële uitvaart benut worden om de uitvaartliturgie betekenis te geven. Het symbolisch en collectief afscheid nemen tijdens het uitvaartritueel heeft op de participanten aan de uitvaart een lichamelijke, cognitieve, sociale en emotionele uitwerking.

De betekenissen die de participanten toekennen aan muziek worden individueel en collectief gevormd door socialisatie, scholing en persoonlijke en collectieve ervaringen met muziek.

Muziek als onderdeel van de schepping is een religieus gegeven.

Muziek kan mensen een religieuze ervaring geven omdat het mensen een gevoel van verbondenheid, eenheid en schoonheid biedt. Mensen benoemen die ervaring als religieus.

Muziek biedt ons een ervaring van horizontale transcendentie: Muziek roept via beelden en voorstellingen in onszelf een ervaring van transcendentie op. Muziek is evocatief.

Muziek als onderdeel van het uitvaartritueel helpt bij de rouwverwerking.

Of mensen zich de religieuze betekenissen van muziek toe-eigenen is afhankelijk van hun persoonlijke levensgeschiedenis en de sociale omgeving waarin ze leven met de bijbehorende religieuze traditie.

2.6 Item-lijst voor het exploratief onderzoek naar de betekenisgeving aan muziek bij uitvaartrituelen.

De pastoor en de nabestaanden van de casus zijn één keer geïnterviewd. De vragen aan de dirigent zijn op verschillende momenten gesteld. Dit was het gevolg van het iteratief ontwerp van het onderzoek.

Aan de pastoor zijn **alle vragen** gesteld. Aan de dirigent zijn de *schuin gedrukte vragen* gesteld.

Met de nabestaanden is een pastoraal gesprek gevoerd en zijn de onderstreepte vragen gesteld.

1. Voelt u zich betrokken bij de muziek van de parochiële uitvaart?
2. Hoe komt de muziekkeuze voor de parochiële uitvaart tot stand?
3. Welke invloed heeft u op de muziekkeuze?
4. Heeft uw functie invloed op de muziekkeuze?
5. Is de muziek die gespeeld wordt ook muziek naar uw smaak?
6. Van welke muziek houdt u persoonlijk het meest en waarom?
7. Wat moet de muziek tijdens de parochiële uitvaart voor u uitdrukken?
8. Is er iets waardoor u speciaal wordt geraakt?
9. Wereldlijke of kerkelijke muziek tijdens de parochiële uitvaart?
10. Heeft koor of instrumentale muziek uw voorkeur?
11. Koorzang of samenzang?
12. Solist of Koor?
13. Indien er een vraag komt voor een bepaalde muziek op cd, hoe is dat voor u?
14. Moet het Woord van God voor u hoorbaar zijn in de muziek tijdens de parochiële uitvaart?
15. Wordt uw muziekkeuze voor de parochiële uitvaart door de andere participanten gewaardeerd?
16. Hebben anderen invloed op de muziekkeuze?
17. Als anderen invloed hebben welke invloed hebben ze dan?
18. Kent u de muziekkeuze van de andere participanten en houdt u daar rekening mee?
19. Hoe komt het rekening houden met tot uitdrukking?
20. Wordt uw mening gehoord door de anderen?
21. Hoe kan de betrokkenheid van de andere participanten bij de parochiële uitvaart vergroot worden?
22. Wordt er overleg gevoerd met de andere participanten over de muziekkeuze?
23. Welk aspect van de parochiële uitvaart vindt u het belangrijkste?
24. Wat heeft u nodig om de uitvoering van de muziek goed te blijven doen?
25. Heeft u plezier in het bezig zijn met de muziek voor de parochiële uitvaart?
26. Wordt de Gregoriaanse requiemmis uitgevoerd om de verkondiging van de verrijzenis gedachte?
27. Hoeveel uitvaarten zijn er (gemiddeld) per jaar?
28. Wat is de vorm van de uitvaarten: eucharistieviering, woord en communieviering, gebedsviering?

3 De praktijk.

Inleiding:

Op zoek naar een basistheorie biedt het kader van waaruit de parochiële uitvaarten geobserveerd zijn en de casus is beschreven.

Dit hoofdstuk is de beschrijving van de praktijksituatie van het parochiële uitvaartritueel in de vorm van een casus. De participanten zijn geïnterviewd om duidelijk te krijgen welke betekenissen zij muziek geven. De evaluatie van casus wordt uitgewerkt met aanbevelingen. De lokale traditie wordt met de bevindingen vergeleken.

3.1 Casus: Beschrijving van de situatie, hoe wordt de parochiële uitvaart gehouden?

Visie en handelingen van de verschillende participanten:

- Nabestaanden: dochter, schoonzoon en kleindochter.
- Dirigent
- Pastoor

De nabestaanden.

De familie had de pastoor benaderd met de vraag om de ziekenzalving toe te dienen aan de zieke moeder. Dit gebeurde ongeveer een week voor haar overlijden. De familie nam weer contact op met de parochie om het overlijden van moeder te melden.

De pastoor heeft de laatste levensfase van moeder meegemaakt en ook beïnvloed door het toedienen van de ziekenzalving.

De nabestaanden hebben zich de vraag gesteld of ze een parochiële uitvaart wilden. Het antwoord hierop was positief: De overleden moeder was opgevoed binnen de katholieke traditie en voor haar en haar familie hoorde een parochiële uitvaart erbij. Ze woonde de laatste maanden in een zorgcentrum, waar geen uitvaart gehouden kon worden. Het lag daarom voor de hand de uitvaart te houden in de parochie waar de dochter woonde. Zij had de zorg voor moeder jarenlang op zich genomen en moeder was van haar afhankelijk geweest al die tijd. Dezelfde pastoor had de uitvaart van de vader en echtgenoot van de moeder enkele jaren daarvoor gedaan.

De familieleden hebben met de pastoor overlegd aangaande de uitvaart. Er is uitgebreid gesproken over moeder, wie was zij? De nabestaanden hebben het als troostend ervaren dat ze met de pastoor konden praten. Aangezien er sprake is van een kleine familie, werd om die reden gekozen voor een kleine kerk. In de fusieparochie is ook een grote kerk, waar de meeste uitvaarten door de pastoor gehouden worden, maar dat vond de familie niet passend in hun situatie.

De familie had een aantal jaren daarvoor ook de uitvaart van vader, samen met dezelfde pastoor geregeld. De familie is nauwelijks bij de parochie betrokken. Zij gaan alleen bij speciale gelegenheden naar de kerk.

Ze vonden het van belang de overleden moeder te gedenken tijdens de uitvaart. Ze hadden zich daarvoor ook ingezet. Het gedenken deden ze vooral in taal. De pastoor vertelde haar levensverhaal. De familieleden spraken tijdens de uitvaart over haar in de vorm van een parabel en een gedicht.

Moeilijk onderwerp.

De familie vertelde aan het begin van het interview dat ze het moeilijk vonden om te praten over de uitvaart, die drie maanden daarvoor had plaatsgevonden. Ze waren nog erg verdrietig. Dit was een belangrijk punt en het beïnvloedde het gesprek omdat de familie geëmotioneerd

reageerde. Er is blijkbaar veel tijd nodig om de ervaring van het overlijden van moeder en de uitvaart te verwerken.

Welke functie heeft muziek bij de casus van de parochiële uitvaart?

De familie had nauwelijks nagedacht over muziek tijdens de uitvaartliturgie. Ze vonden dat muziek bij de uitvaart hoorde, maar vonden muziek bij de uitvaart van moeder/oma niet zo belangrijk dat ze de pastoor gevraagd hadden een speciaal lied te laten zingen. De pastoor heeft ze wel gevraagd of ze dat wilden. Achteraf betreurden ze dat ze niet van die mogelijkheid gebruik gemaakt hebben. Ze beseffen achteraf dat ze niet lang genoeg stilgestaan hadden bij de mogelijkheid om de muziek van de uitvaart te beïnvloeden.

Ze vertellen over de uitvaart van vader/opa van een paar jaar geleden. Vader/opa speelde piano en bij zijn uitvaartmis is er daarom speciaal piano gespeeld. Dat hebben ze als heel fijne ervaring beleefd, omdat ze daarin hun vader/opa herkenden.

Dat er dus speciale aandacht aan de muziek tijdens de uitvaart kon worden besteed, was hen bekend, toch deden ze dat niet bij de uitvaart van moeder.

De overleden moeder was niet speciaal muzikaal. Ze hield wel van muziek en met name van Duitse Schlager muziek. Haar dochter vertelde meteen dat ze Duitse Schlager muziek niet passend vond in de parochiële uitvaart. Opmerkelijk te vermelden is, dat tijdens moeders uitvaart twee Duitse liederen en een lied in het dialect gezongen zijn, naast de Gregoriaanse gezangen. Die keuze is door de dirigent gemaakt.

Ze herinneren zij zich op de eerste plaats het lied in het dialect. Als de keuze van het koor “toevallig” ook twee Duitse liederen blijken te zijn, vindt de familie dat wel heel fijn om te horen. De muziek waar ze vooraf geen invloed op hebben gehad, is ingevuld op een manier die buiten gewoon goed bij de overleden paste.

Gregoriaanse muziek vonden ze mooi en kenden ze uit hun jeugd door ervaringen die ze met hun familie hadden. Ze vonden deze muziek passend voor de uitvaart van hun moeder/oma.

Ze hebben de muziek bij de parochiële uitvaart als troostend ervaren. Zelfs de kleindochter van 19 jaar vertelde, dat ze de muziek mooi vond en passend voor de uitvaart van oma. Het is traditie in deze stad, dat er Gregoriaanse uitvaartmissen gezongen worden. De familie heeft op die manier deze traditie leren kennen en waarderen.

Ze vonden dat het koor mooi gezongen had en waardeerden het bijzonder, dat er mensen waren, die dit vrijwillig voor hen wilden doen.

Het gesprek dat ze met mij achteraf over de muziek hadden, de reflectie, gaf de muziek die tijdens de uitvaart uitgevoerd was meer betekenis dan ze op het moment van de uitvaart zelf hadden ervaren.

Betekenis van muziek voor de nabestaanden:

- Muziek biedt troost
- Muziek raakt het gevoel
- Muziek is mooi
- Muziek plaatst mensen in de traditie
- De overledene is te herkennen in de specifieke muziekkeuze.

Observatie van de parochiële uitvaart.

De uitvaart werd gehouden in de parochiekerk. De nabestaande waren met een klein gezelschap. De familie zat rechts voor in de kerk. In het midden zat niemand en achterin zaten nog wat bekenden.

De pastoor ging de uitvaart voor. Zodra hij sprak over de overledene begon vooral de kleindochter te huilen. Soms hilde de dochter ook. De kleindochter hield op met huilen als de muziek speelde. Dan zat ze meer rechtop en luisterde. Als er weer over de overleden moeder

gesproken werd begon ze opnieuw te huilen. Aan het einde van de uitvaart gingen de familieleden en met name de kleindochter en dochter verdrietig de kerk uit.

De dirigent.

De dirigent hoort van de voorzitter van het koor dat het er een uitvaart is. Het parochiebureau meldt dit aan de voorzitter en laten haar weten of het koor moet zingen en of er speciale wensen zijn van de nabestaanden wat betreft de muziek. In dit geval had de familie geen speciale wensen bekend gemaakt en maakte de dirigent de muziekkeuze.

Moeilijk kiezen voor iemand anders.

De dirigent staat voor een gemengd koor. Het koor zingt vrijwillig tijdens een uitvaart. Er zijn koorleden die niet willen zingen tijdens een uitvaart. Het kan ook zo zijn, dat de uitvaart op een tijdstip is dat mensen moeten werken en daardoor niet aanwezig kunnen zijn. Als er veel koorleden komen zingen kan er vierstemmig gezongen worden. Hoe minder mensen hoe minder stemsoorten. De dirigent heeft meegemaakt, dat hij alleen moest zingen tijdens een uitvaart, dat is natuurlijk niet de bedoeling, dat vond hij zeer onaangenaam.

Het koor oefent elke week en er is speciaal voor uitvaarten een map met muziek beschikbaar. Eigenlijk kan er een keuze gemaakt worden uit het hele repertoire van het koor.

De dirigent hoopt dat de nabestaanden muzikale wensen hebben, iets wat niet altijd het geval is. Ook in deze casus gebeurt dat niet. Als er geen contact opgenomen wordt met hem, kiest hij zelf uit de map voor de uitvaarten.

Als basis voor de parochiële uitvaart wordt de Gregoriaanse mis gezongen met daaraan toegevoegd een paar andere liederen, bijvoorbeeld een lied in het dialect, een Ave Maria, of een Duits of Engels uitvaartlied. Het is moeilijk om muziek te kiezen voor de uitvaart van iemand die je niet of nauwelijks kent. De dirigent kende de familie van de overledene een beetje maar wist niet wat hun wensen waren betreft de muziek. Hij kent de lokale traditie en kiest deze als basis voor de uitvaart.

Hij houdt van de Gregoriaanse muziek en is heel lang koorlid geweest. Aangezien er geen nieuwe dirigent te vinden was, heeft hij die taak op zich genomen. Hij voelde zich verantwoordelijk voor het voortbestaan van het koor en zag het als een uitdaging om te leren dirigeren, dat heeft hij geleerd van een professionele dirigent, die hem een jaar lang les heeft gegeven.

Lokale traditie, leeftijd en persoonlijke keuze.

In dit specifieke geval was de overledene een oude dame. Volgens de dirigent past daarbij een Gregoriaanse uitvaartmis. De lokale traditie die hoort bij de leeftijd van de overleden dame is hier dus bepalend geweest voor de muziekkeuze bij de parochiële uitvaart.

Hij wist niet dat de overledene van de Duitse schlager muziek hield, toen hij Duitse liederen plande.

De dirigent wil met de muziek van de uitvaart iets moois maken. Als het koor mooi zingt, zeggen mensen hem dat. Hij denkt dat ze dat doen als de muziek in harmonie is met de rest van de uitvaart. Om de persoonlijke invloed van de overledene in de mis te vergroten heeft de dirigent dus meer informatie nodig over de overledene, maar die heeft hij in de regel niet. De situatie is niet zo dat er contact is tussen hem en de familie of dat de pastoor hem verder informeert over de overleden.

Hij herinnert zich wel een uitvaart, waarbij de familie zeer betrokken was en die precies aangaven welke liederen ze wilden. Deze samenwerking leidde tot een mooie uitvaart.

Hij vertelde, dat hij zich kon voorstellen, dat een Gregoriaanse mis niet voor iedereen de passende muziek is bij de uitvaart. Voor jonge mensen en mensen die niet vaak in de kerk komen is Gregoriaans geen goede keus. Mensen die het niet kennen waarderen het niet.

Betekenis van de muziek voor de dirigent:

- Houdt van muziek
- Muziek is mooi
- Zijn taak is muziek mooi uit te voeren
- Met muziek is hij dienstbaar aan het koor en nabestaanden
- Muziek helpt om de uitvaart mooi te maken.
- Muziek kan passen bij een bepaald persoon of een generatie.
- Muziek is een bindende factor voor het koor.

De pastoor.

De pastoor voelt zich betrokken bij de muziek tijdens de parochiële uitvaarten. Hij houdt erg van muziek en dat helpt hem zich persoonlijk betrokken te voelen bij de uitvaart. Hij ziet in muziek een verwijzende kracht naar andere werkelijkheden, een kracht die ook in de symbolen zichtbaar wordt. Muziek helpt hem bij de geloofsbeleving, helpt hem bij God te komen. Muziek drukt schoonheid uit, die verwijst naar een bepaalde orde, die te maken heeft met vrede. Dat zijn eigenschappen die ten diepste bij God horen, iets dat uit God komt en naar God toevoert. De componist is geïnspireerd door schoonheid die, of hij het weet of niet, van God afkomstig is. Voor de pastoor verwijst muziek naar deze hogere waarden en daar voelt hij zich door gedragen.

De pastoor bereidt samen met de nabestaanden de uitvaart voor en vraagt hen of ze speciale wensen hebben voor de uitvaart. Er is een koor, dat speciaal gevraagde muziek kan zingen, of als in de familie iemand een instrument speelt kan dat ook.

De pastoor houdt zich aan de richtlijnen die het bisdom hem geeft aangaande muziek. Hij wil graag in communio zijn met de bisschop en vindt dat belangrijker, dan dat er bij een uitvaart muziek gespeeld wordt, die hijzelf of de nabestaanden vragen. Hij heeft in het verleden ervaren, dat er mensen zijn die op agressieve wijze afdwingen dat er bepaalde muziek gespeeld wordt, die niet passend is binnen het beleid, wat hij niet meer wil. Hij heeft in overleg met het kerkbestuur afgesproken, de normen van het bisdom na te leven. Mochten er wensen zijn, die daar buiten vallen, dan kunnen die muzikale wensen alsnog uitgevoerd worden op de begraafplaats of voor of na de mis.

De pastoor wil met de uitvaart de nabestaanden “de vrede” meegeven en dat probeert hij te bereiken met symbolen en rituelen, maar ook door het bespreken van het levensverhaal van de overledene met daarin de boodschap van hoop. De muziek moet aansluiten bij de viering, waardoor dan alles samen één geheel vormt.

De pastoor vindt het belangrijk dat de muziek niet uitgekozen wordt vanuit de emoties van verdriet die spelen op het moment van de uitvaart. Hij wil dat de muziekkeuze de nabestaanden helpt, te komen naar een ander niveau dan alleen het oppervlakkige. Hij wil muziek aanbieden in de religieuze richting, daarmee wil hij de nabestaanden meer vrede meegeven, tijdens en na de uitvaart.

De pastoor heeft twee kerken waar hij de mis doet. Hij houdt ongeveer zestig uitvaarten per jaar en bijna allemaal in de grote kerk. In de kleine kerk zijn er maar een paar per jaar. De kleine kerk staat in een jonge wijk, waar minder mensen per jaar dood gaan. De mensen in die wijk zijn minder kerkbetrokken.

Betekenis van de muziek voor de pastoor:

- Helpt bij de geloofsbeleving
- Geniet van de schoonheid van muziek
- Helpt hem de boodschap van vrede over te brengen
- Muziek heeft een verwijzende kracht
- Muziek “draagt” hem
- Muziek in de liturgie in eenheid met het beleid van het bisdom.

Afsluitend: De verschillende participanten aan het parochiële uitvaartritueel hebben hun eigen rol binnen het ritueel. Zij geven als gevolg daarvan specifiek eigen betekenissen aan muziek. De persoonlijke levensgeschiedenis van de participanten is tevens van invloed op de betekenis die wordt toegekend aan muziek. De muzikale ontwikkeling in ieders levensgeschiedenis is via socialisatie en scholing tot stand gekomen.

Alle participanten geven aan dat het beleid van het bisdom en de lokale traditie van invloed zijn op de muziekkeuze van de parochiële uitvaart.

De participanten ervaren de verwijzende kracht van muziek.

3.2 Evaluatie van de casus.

De uitvaart van de oude dame, moeder en oma, zet een aantal mensen actief aan het werk om de uitvaartliturgie en de muziek in het bijzonder te verzorgen. De dirigent kiest de muziek voor de uitvaart, in de regel is dat hier de Gregoriaanse uitvaart mis.

Gerard Lukken²⁰ spreekt over de deductieve liturgie: *“Het is een liturgie van bovenaf: het algemene werd toegepast op het particuliere. Het kracht van het ritueel was dat het werd voltrokken zonder aanzien des persoons.”*

De Gregoriaanse muziek past bij het beeld van de deductieve liturgie. Het deductieve in de uitvaart liturgie is een belangrijk deel van de liturgie en komt overeen met een belangrijk aspect van de uitvaart: we zijn allemaal sterfelijk. Gregoriaanse muziek hoort bij het deductieve aspect van de liturgie. De muziek die de mens als persoon uitdrukt laat het inductieve aspect van de liturgie zien.

Hoe verhouden de verschillende participanten zich tot de muziek van het parochiële uitvaart-ritueel?

- Het koor o.l.v. de dirigent zingt de uitgekozen muziek. De organist begeleidt op het orgel. Hij/zij is gewend Gregoriaanse muziek en speciale muzikale wensen van de nabestaanden te spelen. De muziek wordt voor de nabestaanden en overleden uitgevoerd.
- De pastoor laat zich informeren over wat er gezongen en gespeeld wordt tijdens de uitvaart. Hij weet dat de Gregoriaanse uitvaart mis uitgevoerd gaat worden, dat is door het beleid van het bisdom en door de lokale traditie bepaald. De muziek helpt hem als pastoor de boodschap vrede over te brengen en helpt hem bij zijn persoonlijke geloofsbeleving.
- De nabestaanden hebben geen speciale wensen geuit wat betreft muziek. Achteraf kan gezegd worden dat muziek hen als onderdeel van de uitvaartliturgie door de uitvaart heen geholpen heeft. Ze vonden de muziek mooi en passend. Het raakte hun gevoel en bood hen troost. De Gregoriaanse muziek verbond hen met de traditie die ze kenden uit hun familie. Hoewel de nabestaanden zich niet meer zo sterk verbonden weten met de kerk kiezen ze toch voor een kerkelijke uitvaart.
Ze hebben niet zelf gezongen tijdens de uitvaart. De inzet van een koor betekent in de regel dat er geen samenzang plaats vindt tijdens de mis.

²⁰ Gerard Lukken (1999) 216 a.w.

3.3 Verbeteringen?

Wat kan er beter, bij het tot stand komen van de muziekkeuze voor de uitvaart?

Het beleid van het bisdom biedt duidelijke regels hoe de muziek moet zijn bij de parochiële uitvaart. Dat heeft grote voordelen. Alle betrokkenen weten waar ze aan toe zijn.

Een nadeel van een zeer duidelijk omschreven muzikaal beleid is, dat de keuzevrijheid voor de nabestaanden/overledene van de uitvaart beperkt is. Met name de sterk uitgesproken voorkeur voor Gregoriaans is een beperkende muziekkeuze. Er zijn mensen die Gregoriaans de mooiste muziek vinden die ze kennen. Ze zijn er mee opgegroeid en vonden het als kind al prachtig, terwijl het anderen minder aanspreekt omdat ze het niet hebben leren waarderen.

De zorg van het bisdom, dat het Gregoriaans in de toekomst zal verdwijnen is terecht. De pastoors in deze stad doen er daarom alles aan om het Gregoriaans in de liturgie een belangrijke plaats te geven. De leeftijdsopbouw van de koorleden en het gebrek aan nieuwe leden, zal in de toekomst een oorzaak kunnen zijn dat het Gregoriaans minder uitgevoerd gaat worden.

De kerk heeft de opdracht, de boodschap van de verrijzenis te verkondigen in de uitvaartliturgie en muziek moet die boodschap ondersteunen. Er is veel andere muziek naast het Gregoriaans die de liturgische boodschap ook kan ondersteunen. De uitvaarten die ik bestudeerd heb, lieten dat ruimere en andere repertoire nauwelijks horen. Is het vasthouden aan muziek die in het verleden zijn waarde heeft gehad een verstandige keuze? De uitvaartliturgie staat ten dienste van de nabestaanden/overledene en in die dienstbaarheid dient ook de muziek te staan. De kracht van de uitvaartliturgie zit in de boodschap van hoop die verkondigd wordt. Bij het vertellen van het levensverhaal van de overledene past muziek die het levensverhaal en de boodschap van hoop ondersteunt.

Als mensen kiezen voor een parochiële uitvaart, dan kiezen ze voor een kerkelijke traditie, die toe is aan modernisering op allerlei vlakken. De schrijvers van het muzikale beleid van het bisdom spreken niet over modernisering, integendeel vasthouden aan de traditie staat voorop.

De communicatie over muziek is in de twee fusieparochies waar ik gesproken heb met de pastoor en musici formeel geregeld. Tijdens de verschillende uitvaarten wordt zichtbaar dat ieder die betrokken is bij de uitvaartliturgie en bij de uitvoering van de muziek als onderdeel daarvan, zijn werk met aandacht en inzet doet.

De uitvoerende musici en de voorganger zijn dienstbaar aan de nabestaanden. Voor hen wordt de parochiële uitvaart gehouden.

In een tijd waarin het persoonlijke in de samenleving belangrijk gevonden wordt, is het behalve in taal en in symbolen en symboolhandelingen ook in de muziekkeuze mogelijk de overledene uit te drukken.

Lukken²¹ spreekt dan over inductieve liturgie; die gaat uit van het bijzondere en gaat van daar naar het algemene. *Inductieve liturgie krijgt inhoud door de pastorale houding van de pastoor en dirigent. Zij geven inhoud aan de inductieve liturgie als zij het persoonlijk leven van de overledene zichtbaar maken in de uitvaartliturgie.* De pastoor doet dit door zeer persoonlijk te spreken over de overleden en de wensen die zij hebben over de invulling van de liturgie, voor zover mogelijk binnen de door het bisdom gestelde normen. De pastoor en de dirigent, ieder met eigen voorliefde voor muziek en kennis op het gebied van de regels die op het vlak van de liturgische muziek gelden, kunnen meewerken aan het invullen van een persoonlijke muziekkeuze waarin de overledene meer tot uiting komt.

²¹ Gerard Lukken. (1999) 217.a.w.

In de casus werd muziek uitgevoerd die goed paste bij de overledene volgens de nabestaanden en de dirigent. De Gregoriaanse muziek past bij de leeftijd van de overledene, met die muziek is zij opgegroeid, die traditie kende ze. Dan spreken we over het *deductieve* liturgie.

De nabestaanden wisten meteen dat Duitse Schlagermuziek niet paste in de uitvaartliturgie. Een lied in het Duits of dialect waarin de boodschap van geloof, hoop en liefde verkondigd wordt, stelde op muzikale wijze de overleden moeder als persoon in de aandacht tijdens de liturgie. *De muziek diende als verwijzende kracht.*

Een eerste aandachtspunt is muziek uitvoeren die goed past bij de overledene.

De pastoor vertelde dat: *“zeer regelmatig mensen zelf vragen om specifieke muziek. Meestal omdat de overledene zo van die specifieke muziek hield. Soms vragen ze om een Ave Maria”.*

Met die muziek willen ze een persoonlijk element aanbrengen in de muziek van de uitvaartliturgie. De nabestaanden weten, dat het levensverhaal van de overledene verteld wordt en missen op muzikaal gebied het persoonlijke. Dat gemis geven ze duidelijk aan door speciaal te vragen naar een bepaald muziekstuk.

Juist in gevallen waarin door de nabestaanden *niet* gevraagd wordt naar specifieke muziek, kan de pastoor of dirigent een actievare rol spelen om de muzikale voorkeur van de overledene of de familie te weten te komen en uit te voeren.

Een tweede aandachtspunt kan zijn: de parochiële uitvaart evalueren.

Het evalueren van de uitvaart kan voor alle betrokkenen heilzaam zijn. De nabestaanden krijgen opnieuw de kans over de overledene te praten, dat kan helpen met meer vrede krijgen met het verlies van hun dierbare.

Het achteraf bespreken van de muziek die tijdens de uitvaart gespeeld en gezongen is, kan ervoor zorgen dat *muziek opnieuw dient als verwijzende kracht naar de overledene*. Het verwoorden van de betekenis die de gehele uitvaart en de muziek in het bijzonder voor de nabestaanden heeft gehad kan helpen bij de rouwverwerking.

3.4 Versterk het betekenis toekennen aan muziek.

Het praten over de betekenis die muziek voor mensen heeft, zorgt voor een bewustwordingsproces: Juist door over de betekenis van muziek na te denken en te praten, krijgt muziek betekenis. Welke verwijzende dimensies van muziek toegeëigend zijn, is van belang te weten voor alle participanten aan de parochiële uitvaart. Het bewust-zijn van de verwijzende dimensie van muziek als onderdeel van de parochiële uitvaart kan helpen het verlies van een dierbare te dragen.

De pastoor en musici zijn dienstbaar aan de nabestaanden en zijn bereid zich in te spannen om het afscheid tijdens de uitvaart zo betekenisvol mogelijk te laten verlopen.

De pastoor en de dirigent in de casus hebben meer kennis van muziek dan de nabestaanden. Om de betekenis van muziek voor de nabestaanden te vergroten is het nodig vóór de uitvaart diepgaander op de muziekkeuze in te gaan door er samen over te praten. Dat kan de pastoor doen, die ook de dirigent erbij kan betrekken.

Als er na de parochiële uitvaart een evaluatiegesprek met de nabestaanden zou kunnen plaats vinden, dan denk ik dat dit helpt bij de verwerking van het verlies. We spreken dan over *de therapeutische functie*²² van muziek en het uitvaartritueel voor de nabestaanden. De pastoor ziet muziek als een hulpmiddel om “de vrede” die hij met de hele parochiële uitvaart wil uitdrukken, over te brengen op de nabestaanden. We spreken over *de rituele functie* die muziek heeft bij de parochiële uitvaart.

Als de nabestaanden het levensverhaal van henzelf en van de overledene kunnen verbinden met muziek dan raken ze zo aan de dimensies van het leven, die via muziek geopend worden. Muziek drukt op een ander niveau dan taal een aspect van het leven uit. Het is een andere uitdrukkingwijze dan taal. Een uitdrukkingwijze waarin de nabestaanden ook de overledene herkennen.

We spreken van *de personaliserende functie* als we het hebben over de overleden persoon in taal en muziek uit drukken.

Meer aandacht besteden aan muziek voorafgaand aan de uitvaart, helpt het vergroten van de betrokkenheid bij de uitvaart. Een grotere betrokkenheid levert op, dat rituelen en muziek meer betekenis krijgen voor de nabestaanden. Het kan hen helpen de parochiële uitvaart bewuster te beleven omdat ze zelf meer inhoud aan de symbolen en muziek kunnen geven, het levert een grotere participatie op.

Het achteraf bespreken van de uitvaart kan positief werken voor de nabestaanden. Het kan hen troost bieden en zaken verduidelijken. De nabestaanden zijn het minst deskundig als het gaat om de kennis over rituelen (en soms ook over muziek) en dan kan het helpen om daar uitleg over te geven. Uitleggen dus om de betekenis van de uitvaartliturgie toe te laten nemen. Het ritueel en muziek hebben alleen betekenis als mensen het betekenis geven.

Voor de pastoor en musici kan het evalueren zinvol zijn, als zij het als betekenisvol kunnen toe-eigenen, tevens krijgen ze waardering krijgen voor het werk dat ze gedaan hebben. De nabestaanden kunnen in samenspraak met de persoon die de uitvaart evalueert terugkijken op de uitvaart en de betekenissen die ze toegekend hebben aan de rituelen en muziek zo in een nieuw licht zien.

Samenvattend:

De betekenissen van muziek voor de verschillende participanten bij de uitvaartliturgie, nemen toe als zij met elkaar in gesprek gaan over muziek. Mensen gaan nadenken en onder woorden brengen, wat de betekenis van muziek in de uitvaartliturgie is. Dit vergroot de participatie.

²² Martin Hoondert, *Literatuurbericht uitvaartrituelen* 17 februari 2008. *Eredienstvaardig* 24 (2008) nr. 2, 33-37.

3.5 Vergelijking lokale traditie en de bevindingen.

In gesprek met mensen over parochiële uitvaarten vertellen zij dat de uitvaart van de casus exemplarisch is voor parochiële uitvaarten in deze stad.

Geven de gegevens uit de overlijdensadvertenties ook aan dat de casus exemplarisch is of is de casus exceptioneel?

De vier lijsten van overlijdensadvertenties geven aan, dat op die data de meerderheid van de uitvaarten, parochiële uitvaarten zijn. Het lijkt, voor zover dit uit deze vier lijsten te beoordelen valt, in deze regio normaal om nu een parochiële uitvaart te houden.

Uit een andere bron, de rector van het seminarie, kwam de informatie, dat de pastoors in de het bisdom hem meldden, dat er een afname is van de vraag naar kerkelijke uitvaarten.

De meerderheid van de uitvaarten is nog steeds een kerkelijke uitvaart, dat sluit aan op de constatering van Thomas Quartier, dat nabestaanden nog altijd veel behoefte hebben aan een kerkelijke uitvaart.

De inventarisatie van de muziek van vier parochiële uitvaarten geeft aan dat de Gregoriaanse requiem mis de basis vormt van de parochiële uitvaart.

De beschreven casus is exemplarisch voor de parochiële uitvaarten in deze regio.

Gegevens over de uitvaarten.

Overlijdensberichten uit de krant.

- *Is het in de regio van de casus normaal om een parochiële uitvaart te houden?*
- *Is de meerderheid van de uitvaarten in de regio een parochiële uitvaart?*

Om op die vragen antwoord te kunnen geven, is gekeken naar de lijsten van overlijdensadvertenties in de regionale kranten.

Vier data zijn bekeken waarop lijsten van overlijdensadvertenties gepubliceerd zijn.

Iedere dag staan de overlijdensadvertenties van de dag ervoor schematisch weergegeven:

1. Op 4-1-2010 stonden er 40 overlijdensadvertenties in de krant:
 - a. 8 uitvaarten zijn in het crematorium gehouden
 - b. 2 uitvaarten in besloten kring
 - c. 1 uitvaart in een uitvaartcentrum
 - d. 29 waren parochiële uitvaarten
2. Op 2-2-2010 waren het er 30:
 - a. daarvan waren er 2 die reeds hadden plaatsgevonden
 - b. 6 uitvaarten in het crematorium
 - c. 22 waren parochiële uitvaarten
3. Op 3-2-2010 waren het er 24:
 - a. 1 had reeds plaats gevonden
 - b. 2 uitvaarten vonden plaats in het crematorium
 - c. 20 waren parochiële uitvaarten en
 - d. 1 protestantse uitvaart

4. Op 4-2-2010 waren het er 28:
 - a. 4 uitvaarten hadden in besloten kring plaats gevonden
 - b. 1 uitvaart was in Frankrijk
 - c. 1 vond plaats in een uitvaartcentrum
 - d. 3 in een crematorium
 - e. 19 waren parochiële uitvaarten.

Wat is er gespeeld en gezongen tijdens de parochiële uitvaarten?

Inventarisatie van de muziek van vier parochiële uitvaarten:

1. Parochiële uitvaart van 6-10-09 (de beschreven casus).
 Aan het begin van de uitvaart is er vermoedelijk een koraal van Bach gespeeld.
 De organist kan dit achteraf niet meer met zekerheid zeggen.
 Gezongen door een gemengd koor is de Gregoriaanse uitvaartmis:
 Missa pro defunctis
 - Introitus
 - Kyrie
 - Frieden: naar gedicht van Carl Sauppe
 - Näher mein Gott zu dir
 - Sanctus
 - Agnus dei
 - Leefde : J. Penders
 - In paradisum
2. Parochiële uitvaart van 5-12-2009
 Fusieparochie in oudere wijk.
 Dirigent geeft aan dat er een verzoek is gekomen om een Maria lied te zingen.
 Gezongen wordt er door een herenkoor.
 Missa pro defunctis:
 - Intrede Subvenite sancti Dei
 - Requiem aeternam
 - Absolve: Ruhe sanft in Gottes Frieden: R. Schumann
 - Off: Into y heart
 - Com: Lux/ So nimm denn meine Hände
 - Ab: Ave Maria
 - In paradisum
3. Parochiële uitvaart van 18-12-09
 Parochie in binnenstad.
 Muziekkeuze voor de mis, gezongen door een herenkoor:
 - Triosonate van J.S. Bach (langzame deel)
 - Improvisatie over Requiem (orgel)
 - Introitus Requiem aeternam(schola)
 - KyrieXVIII (pro defunctis)
 - Tussenzang (Alleluia-requiem aeternam)
 - Offerande de profundis
 - Sanctus
 - Agnus dei

- Bij de communie geen Gregoriaans, maar bij wijze van uitzondering Max Bruch Kol Nidrei(orgel en cello)
- Uittocht: In paradisum

4. Parochiële uitvaart van 22-12-2009

Fusieparochie in oudere stadswijk (vroeger een apart dorp dat nu bij de stad hoort).

Musiekkeuze, gezongen door een dameskoor:

Missa pro defunctis

- subvenite
- Requiem
- Kyrie
- Allelujah
- Vioolmuziek : Bach partita
- Sanctus
- Agnus dei
- Lux eterna
- Motet : ruhe sanft in Gottes frieden : Schumann
- Solo van Bach partita
- In paradisum

Musiek met verwijzende kracht.

Uit de bovenstaande opsomming van muziekstukken die uitgevoerd zijn tijdens de parochiële uitvaarten zien we muziek met een verwijzing naar het verrijzenis verhaal van Christus. In deze regio is het normaal om een parochiële uitvaart te houden, maar ook andere soorten uitvaarten worden gehouden.

De persoonlijke muziekkeuze van de overledene/nabestaanden valt samen met de traditie of is slechts een klein deel van de uitgevoerde muziek.

De keuze voor een parochiële uitvaart in deze provincie stad betekent in overwegende mate een keuze voor een Gregoriaanse uitvaartmis.

3.6 Conclusies.

De onderzoeksvraag:

“Welke betekenissen geven mensen (participanten) aan het muzikale repertoire bij kerkelijke uitvaartrituelen?” is beantwoord met dit explorerend onderzoek, met een iteratief onderzoeksontwerp en hield in:

- literatuuronderzoek
- participerende observatie
- Half gestructureerde interviews

De doelstelling:

“Inzicht krijgen hoe participanten de muziek betekenis geven tijdens het uitvaartritueel”.

Het inzicht is verkregen met het formuleren van een basistheorie van waaruit naar de onderzoekspraktijk, de parochiële uitvaart is gekeken. Verschillende uitvaarten zijn geobserveerd en één uitvaart is beschreven in de vorm van een casus, waarvan de participanten zijn geïnterviewd.

De basistheorie is gevormd vanuit verschillende *theoretische modellen*:

De filosofische literatuur van “betekenis geven”:

De *semiotiek* houdt zich bezig met tekens en tekensystemen. Elk teken bestaat uit twee componenten: de betekenaar en het betekende. De twee afzonderlijke vlakken van het teken kunnen zich op velerlei wijzen tot elkaar verhouden. Door het maken van dit onderscheid is het mogelijk het vlak van de expressie en het vlak van de inhoud te bepalen en te nuanceren.

De *structuralistische taalanalyse*²³ leert ons dat we elementen van een taal op alle niveaus principieel moeten beschouwen als elementen waarvan de waarde wordt bepaald door het netwerk van relaties waardoor het met andere elementen van de taal verbonden is.

In de taal spreken we over de *speech act theory*²⁴. Dit is de filosofie van de alledaagse taal.

Taal wordt ook gebruikt om dingen mee te doen, om dingen mee uit te voeren. Talige uitingen kunnen verschillende functies hebben. Met de *locutionaire handeling* de handeling van iets zeggen en de uitvoering van de *illocutionaire handeling* geeft de spreker zijn woorden een bepaalde intentie of communicatieve strekking, die een *perlocutionair* doel of gevolg kunnen hebben.

De sociale betekenis van muziek.

Muziek heeft geen betekenis, betekenissen worden toegekend en dat proces van betekenis-toekenning is de sociale praktijk. De manier waarop wij muziek waarnemen en beoordelen wordt voor een belangrijk deel bepaald door de sociale structuren waarin wij leven en opgegroeid zijn. De sociale structuren zijn van invloed op de praktijk van de muziek. Muziek kan begrepen worden als onderdeel van de structuren en processen van de samenleving waarin muziek gecomponeerd en uitgevoerd wordt.

Betekenis ontstaat in de interactie tussen mensen, het gaat erom wat mensen zeggen dat een muziekstuk voor hen betekent, want het is deze betekenis-toekenning die hun gedrag in relatie tot het muziekstuk zal bepalen.

De religieuze betekenis van muziek.

De religieuze betekenis van muziek wordt individueel of collectief door mensen toegekend en wordt beïnvloed door:

²³ S.C. Dik en J.G. Kooij. (1979) 95 a.w.

²⁴ Hanneke Houtkoop en Tom Koole. (2000) 19-22. a.w.

- de omstandigheden, de uitvaart.
- de plaats waar we muziek horen, de kerk
- de kennis die iemand heeft over muziek, scholing
- de gemoedstoestand waarin we muziek horen, emoties
- de toepassing van muziek, liturgische muziek

Daarnaast worden we collectief beïnvloed door de tijdsgeest die heerst om bepaalde muziek een religieuze waarde toe te kennen.

Een muzikale ervaring kan op zichzelf zorgen voor een religieuze ervaring door het luisteren naar en meebewegen met de muziek. Dit leidt tot een ervaring van eenheid, een totaalervaring, die we als religieus kunnen duiden. Een ervaring van overgave, verwondering, ontzag en eerbied, zaken die kenmerkend zijn voor een existentiële ervaring.

De uitvaartliturgie is een ritueel.

Door een passend ritueel kan een mens verder in situaties waar dat eerst ondoenlijk leek. Het ritueel neemt echter niet de moeite of de pijn weg. Het kan wel helpen die uit te drukken en zo te verwerken. Muziek als onderdeel van het ritueel helpt bij de verwerking, de nabestaanden in de casus bevestigen dit.

Het muzikale repertoire wordt door de verschillende betrokken participanten tijdens het kerkelijk uitvaartritueel beïnvloed:

- de nabestaanden
- de dirigent
- de pastoor

De praktijksituatie is beschreven in de vorm van een casus. De participanten de geven de volgende betekenissen aan muziek:

De *nabestaanden* benoemen de emotionele, esthetische, sociologische, traditionele, rituele, personaliserende dimensie van muziek.

De *dirigent* benoemt de esthetische, emotionele, sociologische, liturgische, traditionele, dimensie van muziek.

De *pastoor* benoemt de theologische, sociologische, liturgische, traditionele, emotionele en esthetische dimensie van muziek.

De kans om de uitvaart op muzikaal gebied een meer *persoonlijke* betekenis te geven is door de nabestaanden en of de overledene onvoldoende benut. Zij hadden meer begeleiding nodig gehad van de pastoor en/of dirigent om tot een persoonlijke muziekkeuze te kunnen komen. Het toekennen van betekenis aan muziek bij de parochiële uitvaart kan toenemen als tijdens de voorbereiding nadrukkelijk ingegaan wordt op de muziekkeuze door alle participanten. De betekenissen die de participanten van de casus aan de parochiële uitvaart gaven werd door de lokale traditie en het beleid van het bisdom mede beïnvloed, tevens werd de vorm van de uitvaart daardoor bepaald.

Met dit werkstuk heb ik met het samenstellen van een basistheorie en het beschrijven en evalueren van een praktijksituatie/casus een begin gemaakt met het beantwoorden van de vraag:

“Welke betekenissen geven mensen (participanten) aan het muzikale repertoire bij kerkelijke uitvaartrituelen?”.

Een groter praktijkonderzoek zal meer inzicht geven in de betekenissen die mensen toekennen aan het muzikale repertoire van kerkelijke uitvaartrituelen.

4 Nawoord.

Muziek is in onze samenleving op veel plaatsen aanwezig.

Behalve dat we ervan kunnen genieten, kan het *moeten* horen irritant zijn.

Het wordt als vanzelfsprekend gezien, dat muziek een welkome invulling is van de parochiële uitvaart. Echter niet iedereen waardeert een muzikale omlijsting zoals die op dit moment plaatsvindt.

Tijdens de parochiële uitvaart klinkt veel muziek. Stilte is er daardoor nauwelijks.

Zijn we bang geworden voor de stilte? Moeten we of praten of juist naar muziek luisteren?

Mijn voorliefde voor muziek maakt, dat ik op zoek ga naar de muziek van mijn voorkeur in het alle facetten van het leven. Zo ook in de uitvaarten die ik bezocht heb. Mijn persoonlijke smaak ben ik tijdens de parochiële uitvaarten nauwelijks tegengekomen.

Hoewel de traditie in deze regio en het beleid van de kerk, een zeer uitgesproken muziekkeuze voorschrijven vind ik die beperkt.

Uit angst dat de Gregoriaanse traditie verloren gaat, wordt door de Gregorius Vereniging in samenspraak met het bisdom deze traditie aangeprezen. Aan de koren wordt gevraagd dit vooral te blijven uitvoeren tijdens de uitvaarten.

Deze angst begrijp ik. Het zou jammer zijn als deze traditie verloren gaat, maar ik moet tegelijkertijd constateren dat de Gregorius Vereniging en alle betrokkenen te zeer bezig zijn met hun eigen positie en minder met de mensen voor wie de muziek bedoeld is.

Wat vinden *zij* van het beleid dat gevoerd wordt? Het antwoord daarop kan ik niet geven, omdat ik daar geen onderzoek naar gedaan heb.

De afname van de vraag naar kerkelijke uitvaarten en de afname van het kerkbezoek in het algemeen, zouden voor de Gregorius Vereniging een uitdaging moeten zijn om voor de kerkgangers muziek zo aansprekend mogelijk te maken. Niet alleen bezig zijn met angst voor het verlies van de traditie, maar ook met de wensen en voorkeuren van mensen. Zij zijn het ten-slotte voor wie de muziek uitgevoerd wordt. Een samenleving is altijd in beweging, nieuwe generaties uiten nieuwe wensen en hebben hun eigen muzikale voorkeur. Het daar naar luisteren en daarop inspelen zou een opdracht moeten zijn.

Samen leven en sterven in vrede en harmonie is de boodschap van de liturgie, door al het lijden heen, hoop blijven houden op het leven en dat dient in de praktijk tot uitdrukking te komen.

Ik zie het als uitdaging om een brug te vormen tussen de bestaande tradities en de veranderende samenleving.

Sandra Stein Mossou.

Mei 2010

...

5 Literatuurlijst

- Benzon W. *Van Beethoven's Anvil: Music in Mind and Culture*. © 2001 door William L. Benzon. Overgenomen met toestemming van Basic Books, een lid van de Perseus Books Group. Alle rechten voorbehouden.
<http://translate.google.nl/translate?hl=nl&sl=en&u=http://www.dana.org/news/cerebrum/detail.aspx%3Fid%3D1766&ei=o5bpSobaA9DA-QbEhaHt-Cw&sa=X&oi=translate&ct=result&resnum=1&ved=0CAgQ7gEwAA&prev=/search%3Fq%3DBenzon%2Bmusic%26hl%3Dnl%26sa%3DG> overgenomen op 29-10-09
- Bijma B. *Herinnering aan alle zielen, Nieuwe rituelen om de doden te herdenken*, Zoetermeer/ Meinema 2007
- Dik S.C. en J.G. Kooij. *Algemene taalwetenschap*, Utrecht/Het spectrum 1979. p.95
- Heitink, G. *Praktische theologie, handboek praktische theologie, geschiedenis theorie handelingsvelden*, Kampen / uitgeverij Kok 2000
- Heijerman E. (red) *Welke taal spreekt de muziek? Muziekfilosofische beschouwingen*, Budel/ Damon 2009
- Hoondert M. “Muzikale vormgeving van de uitvaartliturgie” in Louis van Tongeren (red.) *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen (2007) (Gooi en Sticht)
- Hoondert M. “How God gets into Music, een sociologische en cultuurwetenschappelijke benadering van muziek”, in Martin Hoondert, Anje de Heer en Jan D. van laar (red.) *Elke muziek heeft haar hemel, de religieuze betekenis van muziek*, Budel /Damon 2009
- Hoondert M. *Literatuurbericht uitvaartrituelen*, 17 februari 2008. *Eredienstvaardig* 24 (2008) nr. 2, 33-37.
- Hoondert M. *Muziek als rituele praktijk, Gelineau herlezen*, Heeswijk / Uitgeverij Abdij van Berne 2007
- Hoondert M.. *Om de parochie, Ritueel-muzikale bewegingen in de marge van de parochie*, Heeswijk / uitgeverij Abdij van Berne 2006
- Hoondert M. (red) *Elke muziek heeft haar hemel. De religieuze betekenis van muziek*, Budel/ uitgeverij Damon 2009
- Hoondert M. “ uitvaartrituelen en transformatie van religiositeit, verkenning van ritueel en muziek in een complexe context”. in Jaarboek voor liturgie-onderzoek 24 (2008) p. 51-67.
- Houtkoop H. en Koole T., “Taal in actie, hoe mensen communiceren met taal”, Bussum/Coutinho 2000 p. 19-22.
- Koopman C. “Muzikale ervaring tussen overgave en distantie”. In Erik Heijerman en Albert van der Schoot (red.) . *Welke taal spreekt de muziek. Muziekfilosofische beschouwingen*, Budel Damon 2006 p.67-78
- Lukken G. *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijke ritueel in onze cultuur*, Gooi en Sticht/ Baarn 1999. p.47
- Lukken G. “Het hedendaagse rituele landschap”. In Louis van Tongeren (red.), *Vaarwel, verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 p.33-54.
- Lukken G. *Rituelen in overvloed. Een kritische bezinning op de plaats en de gestalte van het christelijk ritueel in onze cultuur*, Baarn/ Gooi en Sticht 1999 p.216-217
- Benedictus XVI. paus, *encycliek Caritas in veritate*, rkkkerk kerkelijke documentatie jaargang 37 nummer 6 Utrecht (2009) p.5
- Katholiek archief Amersfoort. *Constituties van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie*, Tilburg/Drukkerij MSC 1967

Klomp M. De sound van de uitvaartdienst over zinvol gebruik van zogenaamde “wereldlijke” muziek in de uitvaartliturgie. *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007 p. 81.

Migchelbrink F. *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*, Amsterdam / SWP 2006

Nederlandse Sint Gregoriusvereniging. *Beleidsplan 2010-2015 van het diocesaan bestuur van de Nederlandse Sint Gregoriusvereniging in het bisdom Roermond*, Roermond/2009

Oers B. van “In the mood: een onderwijspedagogische kijk op muzikale ontwikkeling” in René Diekstra en Michiel Hogenes (red.) *Harmonie in gedrag, de maatschappelijke en pedagogische betekenis van muziek*, Uithoorn/ Karakter 2008 p. 105-124.

Oosterhuis H. *Requiem. een lied op door en leven*, Tielt/Lanoo 2008

Ploeger M. “Op zoek naar een christelijke theologie van de muziek” in Martin Hoondert, Anje de Heer en Jan D. van laar (red.) *Elke muziek heeft haar hemel, de religieuze betekenis van muziek*, Budel/ Damon 2009 p.79-104.

Quartier T. “Een kerkelijke uitvaart met betekenis? Symbolische uitvaart als handelingsmodel” in Louis van Tongeren (red.) *Vaarwel. Verschuivingen in vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen / Gooi en Sticht 2007 p. 113-122.

Tongeren L. van (red) *Vaarwel. Verschuivingen in de vormgeving en duiding van uitvaartrituelen*, Kampen/ Gooi en Sticht 2007

Vedder B. *Wandelen met woorden*, Budel/ Damon 2003

Werkgroep voor liturgie. *Door de dood heen*, Heeswijk/Abdij van Berne 2005

Zock H. “Niet van deze wereld?” Geestelijke verzorging en zinging vanuit godsdienstpsychologisch perspectief. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar. Aan de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen (2007) (KSGV Tilburg

